

O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI JOQARI HA'M ORTA ARNAWLI'
BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI

BERDAQ ATI'NDAG'I' QARAQALPAQ MA'MLEKETLIK
UNIVERSITETI

QARAQALPAQ TIL BILIM kafedrası'

MAGISTRATURA BO'LIMI

Magistratura bo'limi basli'g'i':

_____ yu.i.k. A.Gulimov

«_____» _____ 2014- j.

5A 120102 - Lingvistika (Qaraqalpaq tili) talim bag'darʻnʻn' magistri

NAWRI'ZBAEV QUWANI'SHBAYDI'N

**« I.Yusupov shi'g'armalari'nda troplardi'n'
qollani'li'wi'» atamasi'ndag'i'**

DISSERTACIYA JUMI'SI'

Jaqlawg'a ruxsat berildi

Kafedra basli'g'i: doc.M.Qudaybergenov

Ilimiy basshi: doc.

I.Seytnazarova

(qoli')

(qoli')

«_____» _____ 2014-j.

No`kis – 2014-ji'l

Mazmuni'

Kirisiw.....	3-16-bet
Birinshi bap. Ten'ewler ha'm metaforalardi'n' qollani'li'wi'	17-bet
Ten'ewlerdin' qollani'li'wi'	17-22-bet
Metaforalardi'n' qollani'li'wi'	22-32-bet
Yekinshi bap. Metonimiya ha'm sinekdoxalardi'n' qollani'li'wi'	33-bet
Metonimiyalardi'n' qollani'li'wi'	33-43-bet
Sinekdoxalardi'n' qollani'li'wi'	44-48-bet
U'shinshi bap. Epitetler, giperbola ha'm litotalar, ironiya, janlardi'ri'w ha'm perifraxalardi'n' qollani'li'wi'	49-bet
Epitetlerdin' qollani'li'wi'	49-56-bet
Giperbola ha'm litotalardi'n' qollani'li'wi'	56-60-bet
Ironiyali'q su'wretlewler.....	60-62-bet
Janlandi'ri'wlardi'n' qollani'li'wi'	62-65-bet
Perifraxalardi'n' qollani'li'wi'	65-67-bet
Juwmaq.....	68-71-bet
Paydalani'lg'an a'debiyatlar.....	72-74-bet

Kirisiw

Temani'n' aktualli'g'i'. Ko'rkem a'debiyatti'n' tili – milliy tildin' bir bo'legi, woni'n' ayi'ri'qsha bir ko'rinisi, sonli'qtan woni' milliy tilden bo'lek shi'g'ari'p taslawg'a bolmaydi', wol til stilleri sistemasi'nda ayi'ri'qsha wori'ng'a iye. Sonli'qtan da ko'rkem shi'g'armani'n' tilin, woni'n' basqa stillerden ayi'rmashi'li'qlari'n ha'm wo'zine ta'n wo'zgesheliklerin ha'r ta'repleme u'yreniw u'lken a'hmiyetke iye.

Qaraqalpaq til biliminde ko'rkem shi'g'arma tilin izertlew ma'seleleri boyi'nsha izertlewlər az. Bul ma'selenin' ko'plegen ta'repleri yele arnawli' izertlewlər talap yetedi. Sonli'qtan da ko'rkem shi'g'armani'n' tilin, wondag'i' til qurallari'ni'n' qollani'li'w wo'zgesheliklerin, jaziwshi'ni'n' jekke do'retiwshiligin ani'qlaw u'lken a'hmiyetke iye, sebebi bul arqali' jaziwshi'ni'n' sheberligi, a'debiy tildi rawajlandi'ri'wdag'i' u'lesi, woni'n' jekke stili ko'rinedi.

Ko'rkem a'debiyat tili – qaraqalpaq til biliminde ha'zirge deyin yele toli'q qolg'a ali'nbag'an, az izertlengen ma'selelerdin' biri. Bul jerde ko'rkem a'debiyat tilin u'yreniwdin' yeki ta'repi bar yekenligin ayti'p ketiw wori'nli': 1) til tariyxi' ushi'n u'yretiw; 2) stilistikali'q maqsette u'yretiw;

Birinshi jag'dayda, ko'rkem shi'g'armadan ali'ng'an mi'sallar a'debiy tildin' leksikasi'n ha'm grammatikali'q quri'li'si'ni'n' rawajlani'w bari'si'n ko'rsetiw ushi'n paydalani'ladi'. Bul jaziwshi'ni'n' tilin, stilin belgilew ushi'n u'lken a'hmiyetke iye yemes.

Al, yekinshi jag'dayda a'debiy shi'g'arma tilinin' wo'zine ta'n wo'zgeshelikleri ashi'p beriledi, woni'n' tilinin' a'hmiyetli, obrazli', sapali'q belgileri si'patlanadi', shi'g'armadag'i' ko'rkem so'z do'retiwshilik ni'zamli'li'qlari' ani'qlanadi'.

Qaraqalpaq tilinde ko'rkem shi'g'armani'n' tili sol tildin' tariyxi' ushi'n derek si'pati'nda H.Hamidovti'n', D.S.Nasi'rovti'n', D.Saytovti'n',

Sh.A'bdinazimovti'n', G.Qarli'baevani'n', B.Ubaydullaevti'n' miynetlerinde¹ ali'p qaraldi'. Al ko'rkem shi'g'arma tilinin' stillik wo'zgesheliklari Ye.Berdimuratov, A.Bekbergenov, Ye.Allanazarov, B.Yusupovani'n' izertlewlerinde so'z etiledi.² Sonday-aq, ayi'ri'm jurnal ha'm gazetalarda ko'rkem shi'g'armani'n' tiline arnalg'an geypara maqalalar da ja'riyalandi'. Wolarda, tiykari'nan, ko'rkem shi'g'arma tilinin' uli'wma ma'seleleri, yamasa klassik shayi'rlari'mi'z (Jiyen Ji'raw, Ku'nxoja, A'jiniyaz, Berdaq, A.Muwsaev) shi'g'armalari'ni'n' ko'rkemlik wo'zgesheliklari so'z yetilgen.

Ha'zirgi qaraqalpaq poeziyasi'nda poetikali'q shi'g'armalardi'n' avtori', ko'rkem so'z sheberlerinin' biri, O'zbekistan ha'm Qaraqalpaqstan xali'q shayi'ri', O'zbekistan qaharmani' Ibrayim Yusupovti'n' (1929-2008) lapi'zli' lirikasi', obrazli' filosofiyali'q shi'g'armalari' woqi'wshi'lar ja'miyetshiligi ta'repinen joqari' bahalandi'. I.Yusupov ha'zirgi qaraqalpaq poeziyasi'ni'n' rawajlani'wi'na ha'm woni'n' jan'a shi'n'larg'a ko'teriliwine u'lken u'les qosti'.

I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'ni'n' tili – wo'z aldi'na arnawli' so'z yetiletug'i'n ha'm ko'p izertlewdi talap yetetug'i'n u'lken ma'sele.

Izertleniw obekti ha'm predmeti. Bul jumi'sti'n' izertlew obektin I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'ni'n' til wo'zgesheliklerin, wondag'i' so'z tan'law sheberligin, ko'rkemlew qurali' maqsetinde so'zlerdin' ha'r qi'yli' ma'nilerde

¹ *Ҳамидов Ҳ. Қарақалпақ тили тарихының очеркleri. Нөкис, 1974; Насыров Д.С. Становление каракалпакского общенародного разговорного языка и его диалектная система. Нукус-Казань, 1976; Сайтов Д. XVIII-XIX эсирлердеги каракалпақ шайырлары шығармаларының тили. Нөкис, 1989; Абдиназимов Ш. Бердақ шығармаларының тили. Ташкент, 2006; Қарлыбаева Г. Ажиниёз асарлари тилининг фонетик-морфологик тавсифи. АКД. Нукус, 2002; Убайдуллаев Б. XIX аср қорақалпоқ мумтоз шоирлари тилида олмошларнинг лексик-грамматик хусусиятлари. АКД. Нукус, 2006; Насыров Д.С., Доспанов О., Бекбергенов А., Сайтов Д. Қарақалпақ әдебиат классиклери шығармаларының тили. Нөкис, 1995.*

² *Бердимуратов Е. 1) Көркем әдебиат стилинің тийкарғы өзгешеликleri. // «Эмиўдәрья», 1973; 2) К вопросу развития лексики стиля художественной литературы в каракалпакском языке. // Некоторые вопросы каракалпакского языкознания. Нукус, 1973, 3-15-бетлер; Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. Нөкис, 1990; Юсупова Б. Стилистическое использование прилагательных в художественном произведении. АКД. Нукус, 2001; Алланазаров Е. Қорақалпоқ тилида метафораларнинг стилистик қўлланилиши. АКД.Нукус, 2002.*

qollani'li'wi'n, wolardi'n' obrazli'li'q, ekspressivlik ma'ni beriwdegi xi'zmetin, sonday-aq shayi'r shi'g'armalari' tilinin' ko'rkemlikke iye boli'wi'ndag'i' troplardi'n' xi'zmetlerin analizlew quraydi'.

Izertlew din' maqset ha'm wazi'ypalari'. Jumi'sti'n' tiykarg'i' maqseti – I.Yusupov shi'g'armalari'nda qollani'lg'an troplardi'n' xi'zmetlerin ani'qlaw. Usi' maqsetti a'melge asi'ri'w ushi'n dissertaciyani'n' aldi'na to'mendegi wazi'ypalar qoyi'ldi':

- ten'ew ha'm metaforalardi'n' qollani'li'w xi'zmetlerin ani'qlaw;
- metonimiya ha'm sinekdoxalardi'n' stillik qollani'li'w sheberligin ko'rsetiw;
- Epitetlerdin' ko'rkem ha'm obrazli' qollani'li'w sebeplerin belgilep beriw;
- giperbola ha'm litota, janlandi'ri'w, ironiya ha'm perifrazalardi'n' qollani'li'w wo'zgesheliklerin ani'qlaw;
- I.Yusupovti'n' tildin' ko'rkemlew qurallari'nan sheber paydalana ali'w uqi'bi'n ko'rsetiw.

Tema boyi'nsha a'debiyatlarg'a qi'sqasha analiz. I.Yusupov shi'g'armalari'ni'n' tili boyi'nsha izertlewler ju'da' az, tek ayi'ri'm miynetlerde ha'm arnawli' maqalalarda woni'n' shi'g'armalari'ni'n' til wo'zgeshelikleri qi'sqasha ayti'li'p kiyati'r. Ma'selen, G.Ma'mbetnazarova wo'zinin' izertlewlerinde I.Yusupovti'n' qosi'qlari'ndag'i' do'rendi atawi'shlardi' jasawshi' affikslerdin' stillik xi'zmetlerin ha'r ta'repleme analizlegen.¹

B.Yusupovani'n' izertlewlerinde I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda ushi'rasatug'i'n kelbetlikler ha'rta'repleme u'yrenilip, wolardi'n' stillik jaqtan qollani'li'w wo'zgeshelikleri ken' analizlengen.²

¹ Мәмбетназарова Г. 1) И.Юсуповтың қосықларында дөренди атауышларды жасаушы аффикслердің стильлік хызметлери. // Хәзирги қарақалпақ тили раўажланыўының айырым мәселелери. Нөкис, 1994; 2) И.Юсуповтың қосықларында дөренди атауышлардың стильлік қолланылыўы. Нөкис, 1994.

² Юсупова Б. 1) Ибрайым Юсупов қосықларында синоним келбетликлердің стильлік қолланылыўы. // Қарақалпақ тил билиминиң гейпара мәселелери. Нөкис, 1994; 2) И.Юсупов шығармаларында келбетликлерден жасалған градасия хәм эллипсис.

A.Pirniyazova wo'zinin' «I.Yusupov shi'g'armalari'nda terminlerdin' stillik qollani'li'w wo'zgeshelikleri» degen maqalasi'nda shayi'rdi'n' shi'g'armalari'nda qollani'lg'an terminlerge stillik jaqtan analiz islegen.¹

I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'ndag'i' ayi'ri'm leksikali'q birliklerdin' qollani'li'wi' jo'ninde H.Ayi'mbetovti'n' maqalalari' ja'riyalandi'. Wonda avtor I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda ushi'rasatug'i'n *juldi'z* so'zinin' ha'm basqa leksikali'q so'z dizbeklerinin' qollani'li'w wo'zgeshelikleri so'z yetilgen.²

R.Sadi'qovani'n' maqalalari'nda I.Yusupovti'n' qosi'qlari'nda ushi'rasatug'i'n frazeologizmlerdin' qollani'w wo'zgeshelikleri ken' so'z yetilgen.³

D.Seydullaeva Ibrayi'm Yusupovti'n' «Duzli' samallar» degen toplami'nda qollani'lg'an epitet ha'm ten'ewlerge toqtap, wolardi'n' stillik qollani'li'w wo'zgesheliklerin ko'rsetip bergen.⁴

I.Seytnazarova shayi'rdi'n' shi'g'armalari'nda ushi'rasatug'i'n ja'miyetlik-siyasiy leksikag'a baylani'sli' so'zlerdi analizlep, woni'n' qollani'li'w sebeplerin ko'rsetken.⁵

// «Қарақалпақстан муғаллими», 1997, №3-4; 3) И.Юсупов шығармаларында аўызеки сөйлеў тилине тән келбетликлердиң стильлик қолланылыўы. // «Еркин Қарақалпақстан», 1997, 28-октябрь; 4) И.Юсупов шығармаларында эпитет. // «Қарақалпақстан жаслары», 1997, 6-ноябрь; 5) И.Юсупов шығармаларында оксиморон. // «Әмиўдәрья», 1998, №1-2; 6) И.Юсупов поэзиясында келбетлик жасаўшы аффикслердиң стильлик хызметлери. // «Қарақалпақстан муғаллими», 1999, №3-4; 7) И.Юсупов шығармаларында келбетлик дәрежелериниң стильлик қолланылыўы. // «Әмиўдәрья», 2001, №1; 8) «Актрисаның ығбалы» поэмасында эмосионал-экспрессивлик лексикаға тән келбетликлердиң қолланыў өзгешеликлери. // «Устаз жолы», 2002, 31-январь; 9) И.Юсупов шығармаларында метафоралар. // Түркий филологиясының актуаль мәселелери. Нөкис, 2008.

¹ Қараңыз: Қарақалпақ тил билиминиң гейпара мәселелери. Нөкис, 1994.

² Айымбетов Х. 1) Ибрайым Юсупов шығармаларында *жулдыз* сөзиниң қолланылыўы. // Қарақалпақ тил билиминиң әхмийетли мәселелери. Нөкис, 1995; 2) И.Юсупов шығармаларында лексикалық сөз дизбеклери. // «Еркин Қарақалпақстан», 1995, 4-июль.

³ Садықова Р. 1) И.Юсупов поэзиясында фразеологизмлердиң қолланылыўы. // «Әмиўдәрья», 2005, №1; 2) И.Юсупов поэзиясында адъективлик фразеологизмлердиң қолланылыўы. // Илим ҳәм билимлендириўге арналған өмир. Нөкис, 2012.

⁴ Сейдуллаева Д. И.Юсуповтың «Дузлы самаллар» топламында қолланылған эпитет ҳәм теңеўлер. // Түркий филологиясының актуаль мәселелери. Нөкис, 2008.

⁵ Сейтназарова И. И.Юсупов шығармаларында жәмийетлик – сиясий лексиканың қолланылыўы. // Илим ҳәм билимлендириўге арналған өмир. Нөкис, «Билим», 2012.

Izertlew na'tiyjelerinin' teoriyali'q ha'm a'meliy a'hmiyeti. Bul izertlew din' ilimiy juwmaqlari' ha'zirgi qaraqalpaq a'debiy tilinin' rawajlanı'wı'ndag'ı' ayı'rı'm nı'zamlı'lı'qlardı' anı'qlaw ushi'n paydasi'n tiygizedi. Sonday-aq, jumi'sti'n' ilimiy analizleri, teoriyali'q juwmaqlari' ko'rkem a'debiyat tilinin', sonı'n' ishinde I.Yusupov shi'g'armalari' tilinin' bazi' bir sheshilmegen ma'selelerin anı'qlawg'a, bul ma'seledegi kemshiliklerdi boldı'rmawg'a jol ashi'p beredi. Jumi'sti'n' teoriyali'q juwmaqlari' ha'm analizleri woqi'w wori'nlari'nda «Ko'rkem a'debiyat tili» boyi'nsha arnawlı' kurslardı' woqi'ti'wda, ko'rkem shi'g'armalari'ni'n' tiline baylanı'slı' a'meliy shi'ni'g'i'wlar wo'tkeriwde paydasi'n tiygizedi. Sonday-aq, dissertaciya da analizlengen materiallar I.Yusupov shi'g'armalari' tilinin' so'zligin du'ziwde de ja'rdemin tiygiziwi mu'mkin.

Ilimiy jan'ali'g'i'. Jumi'sti'n' ilimiy jan'ali'g'i' sonnan ibarat, wonda birinshi ret I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda qollanı'lg'an troplar arqalı' wonı'n' ko'rkem tili ha'm jekke stili anı'qlandı'.

Jumi'sti'n' quri'li'si'. Dissertaciya kirisiw, u'sh bap, juwmaq ha'm paydalanı'lg'an a'debiyatlardı'n' diziminen ibarat.

Til - xalı'qti'n' biybaha ruwxı'y baylı'g'i'. Milletti millet si'pati'nda tani'tatug'i'n ayri'qsha belgilerdin' biri - wonı'n' tili. Sonlı'qtan da, hu'rmetli Prezidentimiz wo'zinin' «Joqari' ma'nawiyat –jen'ilmes ku'sh» miynetinde «Barlı'q iygilikli pazi'yetler insan qa'lbine yen' a'wele ana ha'yyiwi, ana tilinin' ta'kirarlanbas go'zzalı'g'i' menen sin'edi. Ana tili – bul millettin' ruwxı'»¹ - dep ko'rsetedi. Shi'ni'nda da, Prezidentimizdin' duri's atap ko'rsetkenindey, ha'r bir xalı'qti'n' wo'z ana tili bul wonı'n' milliy maqtanı'shi', ruwhi'y baylı'g'i' boli'p tabı'ladı'. Sol si'yaqlı' qaraqalpaq tili de - qaraqalpaq xalı'ni'n' milliy tili. Wol a'sirler dawamı'nda xalı'q turmi'si' tiykari'nda rawajlanı'p bu'gingi ku'nge deyin haqi'yqi'y ma'nidegi a'debiy til da'rejesine ko'terilgen xalı'q tilinin' yen' joqarg'i' formasi'nan ibarat. A'sirese, yelimizdin' g'a'rezsizlikke yerisiwi sebepli qaraqalpaq tili ja'ne de

¹ Каримов И. Жоқары мәнаўият-жеңилмес күш. Ташкент, 2008, 83-бет.

ha'r ta'repleme rawajlandi'. Woni'n' so'zlik qurami' jan'a so'zler menen toli'qti'. Sebebi ha'r qanday tildin' so'zlik qurami' xali'qti'n' ekanomikali'q ma'deniy ha'm siyasiy turmi'si'ni'n' wo'zgeriwi ha'm rawajlani'wi' menen tikkeley baylani'sta bolatug'i'nli'g'i' belgili. Qaraqalpaq xalqi'ni'n' tariyxi'ndag'i' u'lken tariyxi'y waqi'yalardi'n' biri bul-tilimizge ma'mleketlik til biyliginin' beriliwi boli'p yesaplanadi'. Usi'ni'n' na'tiyjesinde ma'mleketlik tilimizdi woqi'wg'a, woqi'ti'wg'a, ha'r ta'repleme rawajlandi'ri'wg'a sonday-aq, ilimiy jaqtan tu'rli'she aspektte izertlewge ken' mu'mkinshilikler ashi'ldi'.

Qaraqalpaq tilinin' so'zlik qurami' bir neshe tariyxi'y da'wirlerdi basi'nan keshirdi ha'm sol da'wirler dawami'nda barli'q tarawlari' boyi'nsha jetilisip bardı'.

Ko'rkem a'debiyatti'n' tili-milliy tildin' bir bo'legi, woni'n' ayi'ri'qsha bir ko'rinisi, sonli'qtan woni' milliy tilden bo'lek shi'g'ari'p taslawg'a bolmaydi', wol til stilleri sistemasi'nda ayri'qsha wori'ng'a iye. Sonli'qtan da ko'rkem shi'g'armani'n' tilin, woni'n' basqa stillerden ayi'rmashi'li'qlari'n ha'm wo'zine ta'n wo'zgesheliklerin ha'r ta'repleme u'yreniw u'lken a'hmiyetke iye.

Ha'r qanday a'debiy til wo'zinin' qa'liplesken normalari' menen sheklengen boladi', al ko'rkem shi'g'arma tilinde woday shekleniw bolmaydi': ko'rkem shi'g'armada jazi'wshi' ha'r qi'yli' dialektizmlerdi, ka'siplik so'zlerdi, qarapayi'm ha'm turpayi' so'zlerdi, jargonlar ha'm argotizmlerdi obrazli'li'q ushi'n paydalana beredi ha'm wolar arqali' shi'g'armani'n' estetikali'q ta'sirliligi ku'sheyedi. Usi'g'an baylani'sli' ayi'ri'm ilimpazlar (V.V.Vinogradov, V.D.Levin, D.N.Shmelev ha'm t.b.) ko'rkem a'debiyat tilin funksional stillerdin' qatari'na kirgiziwge bolmaydi', sebebi woni'n' funkciyasi' ken' ha'm sheklenbegen dep qaraydi'.

Rus til biliminde ko'rkem shi'g'arma tilinin' teoriyali'q ma'seleleri V.V.Vinogradov, G.O.Vinokur, A.I.Efimov, A.N.Gvozdev, V.D.Levin, D.N.Shmelev ha'm t.b. miynetlerinde ha'r ta'repleme izertlengen.

Qaraqalpaq til biliminde bul ma'selege tek son'g'i' ji'llari' di'qqat awdari'la basladi'.

Ko'rkem a'debiyat stilinin' leksikasi' birinshe ret E.Berdimuratovti'n' miynetlerinde analizlendi. Ko'rkem shi'g'arma tilinin' uli'wma ma'seleleri ayi'ri'm jazi'wshi' ha'm shayi'rlardi'n' tili haqqi'nda (E.Berdimuratov, A.Najimov, A.Bekbergenov, Sh.A'bdinazimov, Sh.Shamshetdinov ha'm t.b.) ko'plegen maqalalar ja'riyalandi'.

Qa'legen ko'rkem shi'g'armani'n' tili-uli'wma xali'qli'q tildin' belgili bir da'wirdegi ko'rinisin, hal-jag'dayi'n sa'wlelendiredi. Sonli'qtan da qanday da bir da'wirdegi tildi u'yreniw ushi'n tilshi-ilimpazlar sol da'wirde jazi'lg'an ko'rkem shi'g'armalardan materiallar aladi'. Bul jag'dayda ko'rkem shi'g'armani'n' tili arqali' wondag'i' lingvistikali'q qubi'li'slar u'yreniledi, tu'sindiriledi.

Ko'rkem shi'g'armani'n' tili a'debiy tildin' tariyxi'n u'yreniw ushi'n xi'zmet yetedi, sebebi ha'r qi'yli' da'wirlerde jazi'lg'an ko'rkem shi'g'armalarda tildin' rawajlani'w tariyxi'ndag'i' ha'r qi'yli' ni'zamli'qlar, wo'zgerisler sa'wlelenedi, til tariyxi' ushi'n a'hmiyetli materiallar saqlanadi'. Al ayi'ri'm talantli' jazi'wshi'lar wo'z shi'g'armalari'ni'n' tili menen a'debiy til normalari'ni'n' qa'liplesiwine ha'm rawajlani'wi'na u'lken ta'sir yetiwi mu'mkin, wolar a'debiy tildin' rawajlani'wi'na u'lken u'les qosadi'. Ma'selen, Pushkin, Abay, Berdaq shi'g'armalari'ni'n' tili.

A'debiy shi'g'armani'n' tilinin' ko'rkemligin u'yrengende woni'n' ko'rkemlik formalari'ni'n' barli'q ta'repleri yemes, al tek ko'rkem obraz ushi'n jazi'wshi' ta'repinen paydalani'lg'an til qurallari' izertlenedi,¹ yag'ni'y shi'g'armani'n' jekke obrazli'q quri'li'si'n jasawda jazi'wshi'ni'n' til qurallari'nan qalay paydalang'anli'g'i' ani'qlanadi'. Jazi'wshi' ko'rkem obraz jasaw ushi'n solarg'a sa'ykes til qurallari'n (so'zlerdi, so'z formalari'n, konstrukciyalardi') izleydi, olardi' tan'lap qollanadi', ko'rkem shi'g'armani'n' mazmuni', obrazlari' solar arqali' ko'rinedi. Sonli'qtan da, D.N.Shmelevti'n'

¹ Шмелев Д.Н. Слово и образ. М., 1964, стр 16.

ko'rsetkenindey, ko'rkem shi'g'armada tek g'ana «ne ayti'lg'ani' yemes, al wol haqqi'nda qalay ayti'lg'ani' u'lken a'hmiyetke iye!». ¹

A.I.Efimov ko'rkem shi'g'arma tilin izertlew din' tiykarg'i' maqsetlerin to'mendegishe belgileydi: a'debiy shi'g'arma tilinin' tiykari'n ha'm wo'zine ta'n wo'zgesheliklerin ashi'p ko'rsetiw, obrazli'-ekspressivlik tildin' a'hmiyetli sapali'q belgilerin si'patlaw, ko'rkem so'z do'retiwshilik ni'zamli'qlari'n belgilew. ² Usi'g'an sa'ykes wol ko'rkem so'z jasawdi'n' qurallari'n ha'm usi'llari'n ashi'p beriwge ha'm si'patlawg'a bayani'sli' ma'selelerdi ko'rsetken.

Qaraqalpaq til biliminde ko'rkem shi'g'arma tilin izertlew ma'seleleri boyi'nsha izertlewler az. Bul ma'selenin' ko'plegen ta'repleri yele arnawli' izertlewlerdi talap yetedi.

Ko'rkem shi'g'armani'n' tili de basqa stiller si'yaqli' a'debiy tildin' normalari'na, fonetikali'q ha'm grammatikali'q ni'zamli'li'qlari'na bag'i'nadi', biraq a'debiy normadan wol wo'zinin' emocional-ekspressivliligi menen, ko'rkemlew qurallari' menen wo'zgeshelenedi, wonda jazi'wshi'ni'n' jekke so'z tan'law ha'm so'z qollani'w sheberligi ko'rinedi. Obrazli'li'q ushi'n shayi'r so'zlerdi a'dettegiden basqasha awi'spali' ma'nilerde qollanadi'. Mi'sallar:

Ballari'n qi'mtag'an ana qoli'nday,

Biysheklerin qi'mtar qawi'n pa'legi.

Samal woynap u'stin ashi'p ketkendey,

Jalan'ash ten'keyip uyqi'lar g'arbi'zlar.

Ko'rkem shi'g'armadag'i' usi'nday awi'spali' ma'ni, metaforizaciya jazi'wshi'ni'n' jekke stiline ta'n boladi' ha'm xali'q tilinde qa'liplesken metaforalarg'a qarag'anda u'lken obrazli'li'qqa iye boladi'.

Tildegi barli'q sinonimler obrazli'li'qqa iye bola bermeydi, al tek stilistikali'q boyawg'a iye sinonimler ko'rkemlew qurali' xi'zmetin atqaradi'. Ma'selen, sinonimler bir tu'sinikti ha'r ta'repleme si'patlap ku'sheytip ko'rsetiw

¹ Шмелев Д.Н. Слово и образ. М., 1964, стр 20.

² Ефимов А.И. Некоторые задачи изучения образной речи. // Русский язык в школе, 1960, №3, 24-бет.

ushi'n qollani'ladi'. Stilistikada wol gradaciya dep ataladi' ha'm u'lken ekspressivlikke iye boladi'. Mi'sali':

Jaqi'nda g'ana sen tan' yedin' bul jaqta,

Sen ko'beydin', sen jayi'ldi'n', g'awladi'n'.

Ko'rkem shi'g'armadag'i' antonimlerdi analizlegende wolar arqali' jasalg'an antiteza (mi'sali', Berdaqta: *Jigitlik degen nar yeken, g'arri'li'q degen jar yeken*), oksyumoron (*tiri, wo'lik. yerkek, hayal*), ironiya (ma'selen, g'arri'g'a: *Ha'y bala, yamasa jas jigit dew*) ha'm t.b. qubi'li'slardi'n' jazi'wshi' ta'repinen qollani'lg'an kontekstlik antonimlerdin' ko'rkemlik xi'zmetlerine itibar beriw kerek.

Ko'rkem shi'g'armada personajlardi'n' atlari', laqaplari', familiyalari' da qaharmandi' satirali'q planda si'patlap obrazli'li'q payda yetedi.

Jazi'wshi' ko'rkem shi'g'armada qarapayi'm so'zlerdi, dialektizmlerdi, ka'siqlik so'zlerdi, jargonlardi', sonday-aq basqa tildin' so'zlerin belgili bir maqsette obrazli'li'q ushi'n paydalani'wi' mu'mkin.

Frazeologizmler u'lken emocionalli'q-ekspressivlik boyawg'a iye bolg'anli'qtan, ko'rkemlep su'wretlewde ken' qollani'ladi'. Frazeologizmlerdin' ha'r qi'yli' variantlari', sinonimleri avtorli'q bayanlawda da, personajlardi'n' tilinde de qollani'li'p, wolardi' si'patlaw ushi'n xi'zmet yetedi.

Jazi'wshi' sonday-aq naqi'l-maqallardi' biraz wo'zgertip obrazli'li'q ushi'n paydalani'wi' mu'mkin. Ko'rkem shi'g'armada geyde avtor tildegi belgili so'z jasali'w usi'llari'ni'n' modelleri boyi'nsha wo'zinshe jan'a so'z jasadidi'.

Tildin' su'wetlew qurallari'-so'zlerdegi stilistikali'q boyawlar, morfologiyali'q formalardi'n' ha'm sintaksislik konstrukciyalardi'n' ekspressivlik wo'zgeshelikleri tekste bo'lek-bo'lek yemes, al birigip shi'g'armani'n' ko'rkemligin keltirip shi'g'aradi', mazmundi' obrazli' yetip ko'rsetedi. Sonli'qtan shi'g'armani'n' tilindegi obrazli'li'qqa iye bolg'an barli'q elementler qatar, ten' birge analizleniwi kerek.

Ko'rkem shi'g'armani'n' tilin izertlegende jazi'wshi' yamasa shayi'rdi'n' sol shi'g'armada tildin' ko'rkemlew qurallari'n qalay qollang'anli'g'i', ko'rkem

obraz jasaw ushi'n so'zlerden, so'z formalari'nan, sintaksislik konstrukciyalardan qalay paydalang'anli'g'i', woni'n' jeke so'z qollani'li'w sheberligi, stili ani'qlani'wi' kerek. Sol waqi'tta g'ana jaziwshi'ni'n' til wo'zgeshelikleri, jekke stili, ko'rkem shi'g'arma tilinin' wo'zgeshelikleri ashi'p ko'rsetiledi.

Ko'rkem a'debiyat tili milliy a'debiy tilde ayri'qsha wori'n iyeleydi, sonli'qtan da woni'n' funkcionalli'q stiller qatari'ndag'i' worni'na ko'z qaras ha'r qi'yli'. Ko'pshilik ilimpazlar ko'rkem a'debiyat stilin funkcional stiller sistemasi'na qosi'p qaraydi', al geypara izertlewshiler woni' funkcional stil dep yesaplamaydi'.

Haqi'yqati'nda da, ko'rkem a'debiyat stili basqa funkcional stillerge sali'sti'rg'anda wo'zine ta'n bolg'an wo'zgesheliklerge iye. Wol, birinshi gezekte, wo'zinin' ta'sir yetiw funkciyasi'n iske asi'ri'w ushi'n uli'wma xali'qli'q tildegi barli'q quramlardan, qatlamlardan paydalanadi'.

Ko'rkem a'debiyat stili to'mendegi wo'zgeshelikleri menen si'patlanadi'.

1. Ko'rkem shi'g'arma tek xabardi', waqi'yani', informaciyani' jetkizip beriw menen sheklenbey, soni'n' menen birge woqi'wshi'ni'n' sezimlerine, estetikali'q ko'z-qaraslari'na ta'sir yetedi. Bul jerde tildin' kommunikativlik ha'm estetikali'q funkciyalari' birigip xi'zmet yetedi. Sonli'qtan da jaziwshi' yamasa shayi'r waqi'yani' toli'q obrazli' yetip beriw ushi'n tildegi barli'q leksikali'q, morfologiyali'q, sintaksislik qurallardan, ha'r qi'yli' ko'rkemlew qurallari'nan paydalanadi'.

2. A'debiy shi'g'armada tildegi qa'legen basqa stildin' elementleri de qollani'p, wolar qaharmanlardi'n' tilinde satirali'q ha'm t.b. maqsetler ushi'n paydalanadi'.

3. Ko'rkem a'debiyatta ko'rkemlew qurallari' ken' qollani'ladi'. Wolardan so'zlerdin' awi'spali' ma'nide qollani'wi'nan jasalg'anlari' **troplar** dep ataladi'. Wog'an epitet, metafora, ten'ew, metonimiya, sinekdoxa, giperbola, perifraza kiredi. Al sintaksislik konstrukciyalar arqali' jasalg'an qurallar **stilistikali'q**

figuralar dep ataladi': antiteza, ritorikali'q soraw, anafora, qaratpa, gradaciya ha'm t.b.

4. Ko'rkem shi'g'armada avtordi'n' jeke do'retiwshiligi, woni'n' du'nya tani'wshi'li'g'i', sheberligi, woni'n' obrazi' ko'rinedi.

A'debiy shi'g'armada haqi'yqi'y turmi's su'wretlenedi, biraq jazi'wshi'usi' turmi'sti' ha'r qi'yli' sezimler, ko'rkem obrazlar arqali' bayanlap, wog'an wo'zinin' qatnasi'wi'n da an'latadi'. Wol buni' woqi'wshi'ni'n' sanasi'na, sezimine ha'rta'repleme ta'sir yetiw maqsetinde isleydi. Bunday obrazli'li'q tildegi ha'r qi'yli' ko'rkemlew qurallari' arqali' iske asi'ri'ladi'.

Ko'rkem tekst qurami'ndag'i' til qurallari' avtordi'n' aytajaq pikirine, woyi'na sa'ykes boli'p keledi. Woni'n' ushi'n jazi'wshi' tekst u'stinde ko'p miynet yetedi, woni' do'retedi, wo'zgertiwler kirgizedi, toli'qti'radi' ha'm t.b. Soni'n' na'tiyjesinde haqi'yqi'y ko'rkem shi'g'arma payda boladi'. Sonli'qtan da a'debiy shi'g'armani'n' tilin, wondag'i' til qurallari'ni'n' qollani'w wo'zgesheliklerin, jazi'wshi'ni'n' jeke do'retiwshiligin ani'qlaw u'lken a'hmiyetke iye, sebebi bul arqali' jazi'wshi'ni'n' sheberligi, a'debiy tildi rawajlandi'ri'wdag'i' u'lesi, woni'n' jeke stili ko'rinedi.

Obrazli' so'ylew qurallari', a'sirese, poetikali'q shi'g'armalarda, wolardi'n' ritmikasi', qosi'q qatarlari'ni'n' uyqasi', so'zlerdin' seslik qurami' menen birge predmettin' obrazi'n ko'rkem ha'm wo'tkir yetip beriw ushi'n xi'zmet yetedi.

Ha'zirgi qaraqalpaq poeziyasi'nda usi'nday poetikali'q shi'g'armalardi'n' avtori', talantli' shayi'rlardi'n' biri, ko'rkem so'z sheberlerinin' biri – Ibrayi'm Yusupov. Woni'n' ati' ko'pshilikke ken'nen ma'dim. Wol O'zbekistan ha'm Qaraqalpaqstan xali'q shayi'ri', Respublikali'q Berdaq ati'ndag'i' si'yli'qti'n' laureati', O'zbekistan qaharmani'. Shayi'rdi'n' lapi'zli' lirikasi', obrazli' filosofiyali'q shi'g'armalari' woqi'wshi'lar ja'miyetshiligi ta'repinen joqari' bahalandi'.

I.Yusupov ha'zirgi qaraqalpaq poeziyasi'ni'n' rawajlani'wi'na ha'm woni'n' jan'a shi'n'larg'a ko'teriliwine u'lken u'les qosti'. A'sirese woni'n' qaraqalpaq poeziyasi'nda poema janri'n rawajlandi'ri'wda xi'zmeti ayri'qsha.

Shayi'rdi'n' «Joldas mug'allim», «Aktrisanin' i'g'balin'», «Akaciya gu'llegen jerde», «Dala a'rmanlari'», «Tumaris» ha'm t.b. poemalari' kitap woqi'wshi'lari'na ken'nen tani's. Woni'n' shi'g'armalari' rus, wo'zbek, qazaq ha'm t.b. tillerge de awdari'ldi'.

Biz I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'n woqi'p qarag'ani'mi'zda wo'tkir obrazli', teren' ideyali' yekenin ko'remiz. Wol ha'r bir shi'g'armasi'nda su'wretlengen waqi'yani', qubi'li'sti' woqi'wshi'ni'n' yadi'nda qaldi'ri'w ushi'n obrazli'q qatarlar menen sheber su'wretlegen. «Jazi'wshi' wo'zinin' aytayi'n degenin tek jay g'ana xabarlap qoymaydi', wol woqi'wshi'ni'n' sezimine ta'sir yetedi, shi'g'armani'n' qaharmani' menen quwani'wg'a, qayg'i'ri'wg'a, wolardi'n' ha'reketlerin duri's yamasa naduri's dep tasti'yi'qlawg'a ma'jbu'rleydi».¹

Jazi'wda, so'ylewde pikiridin' i'qshamli'g'i', ko'rkemligi ha'm woni'n' wo'tkirligi arti'wi' ushi'n tildegi ha'r qi'yli' ko'rkemlew qurallari' ken' paydalani'ladi'. Til - a'debiyatti'n' birinshi elementi, sebebi ha'r qanday a'debiy shi'g'armani'n' ko'rkemligi woni'n' tili arqali', wondag'i' ko'rkemlew qurallari' arqali' ko'rinedi.

Qaraqalpaq til biliminde ko'rkem shi'g'arma tilin izertlew ma'seleleri boyi'nsha izertlewler az. Ko'rkem shi'g'arma tilinin' uli'wma ma'seleleri ayi'ri'm jazi'wshi' ha'm shayi'rlardi'n' tili haqqi'nda (E.Berdimuratov, A.Najimov, A.Bekbergenov, Sh.A'bdinazimov, Sh.Sha'mshetdinov, B.Ubaydullaev, B.Yusupova, E.Allanazarov, G.Qarli'baeva ha'm t.b.) ko'plegen maqalalar ja'riyalandi'. Degen menen, bul ma'selenin' ko'plegen ta'repleri yele arnawli' izertlewlerdi talap yetedi.

I.Yusupovti'n' ha'r bir shi'g'armasi'ndag'i' qaharmanlardi'n', waqi'yalardi'n' ko'rkem su'wretleniwi, wolardi'n' obrazli' boli'w sebebi, shayi'rdi'n' tildin' ko'rkemlew qurallari'nan wori'nli' ha'm sheber paydalana ali'w uqi'bi'n ko'rsetedi.

¹ Ахметов С., Султанов К. Эдебияттаныў. Нөкис, 1987, 150-бет

Shi'g'armani'n' ko'rkem obrazli' xarakterge iye boli'wi'nda tili u'lken xi'zmet atqaradi'. Shi'g'armada ko'rkem obrazlardi' do'retiwdin' birden bir usi'li' tildegi so'zler boli'p yesaplanadi'. Jazi'wshi'ni'n' sheberligi tek g'ana waqi'yani' bayanlap beriw yemes, al sol waqi'yani' obrazli' yetip shi'g'ari'w ushi'n til bayli'qlari'nan paydalani'wi'nda da ko'rinedi.

A'debiyat stili tarawi'nda shi'g'armani'n' ideyali'q – obrazli'q mazmuni'n do'retiwi, woni'n' kommunikativlik a'm estetikali'q xi'zmetin artti'ri'wg'a sebepshi bolatug'i'n tiykarg'i' leksika-semantikali'q bayli'qlarda da boladi'. Wolar tildin' rawajlani'w tariyxi' dawami'nda payda boli'p, woni'n' ja'miyetlik funkciyasi'ni'n' ken'eyiwine baylani'sli' rawajlani'p woti'radi'.

Tildin' ko'rkemligin ta'miyinleytug'i'n bunday semantikali'q bayli'qlar troplar ha'm stilistikali'q figuralar boli'p tabi'ladi'. Bulardi'n' a'debiy shi'g'armada duri's, wori'nli' qollani'li'wi' sol shi'g'armani'n' bahasi'n, ko'rkemligin artti'radi'.

Troplar degende bir so'zdin' ayi'ri'm kontekstlerde wo'zinin' tiykarg'i' ma'nisinen basqasha awi'spali' ma'nilerde qollani'li'p, ha'r qi'yli' ko'rkemlew qurali' xi'zmetin atqari'wi'n tu'sinemiz.

Troplardi'n' qatari'na epitet, ten'ew, metafora, metonimiya, sinekdoxa, giperbola, litota, janlandi'ri'w ha'm t.b. kiredi. Bunday funkciyadag'i' so'zler a'debiy shi'g'armada wo'zinin' tiykarg'i' ma'nisin basqasha awi'spali' ma'nide qollani'li'p, shi'g'armani'n' ko'rkem ha'm obrazli' boli'wi' ushi'n xi'zmet yetedi.

Bul ko'rsetilgen troplar - a'debiy shi'g'armani'n' ko'rkemligin artti'ri'wshi' ha'm ta'sirliligini ku'sheytiwshi tiykarg'i' qurallar. Qaraqalpaq tilinde ko'rkemlew qurallari' haqqi'nda jazi'lg'an miynetler ha'zirshe az. Bul boyi'nsha tek geypara a'debiyatlarda, sabaqli'qlarda mag'li'wmatlar berilgen. («Paydalani'lg'an a'debiyatlar» bo'limin qaran'i'z»).

Ayti'p wo'tkenimizdey, I.Yusupov – til qurallari'nan wori'nli' ha'm sheber paydalang'an shayi'r. Woni'n' ha'r bir shi'g'armasi'ndag'i' ko'rkem ha'm obrazli' so'zlerdin' ja'rdemi menen su'wretlengen waqi'yalar, woylar,

qubi'li'slar woqi'wshi'g'a ku'shli ta'sir yetedi. Shayi'rdi'n' shi'g'armalari'nda qollani'lg'an usi'nday ko'rkemlew qurallari' arqali' woni'n' ko'rkem tilin ha'm jekke stilin ani'qlawg'a boladi'. Sonli'qtan da biz shayi'rdi'n' shi'g'armalari'nda qollani'lg'an ko'rkemlew qurallari'nan troplarg'a toqtaymi'z.

Birinshi bap

Ten'ewler ha'm metaforalardi'n' qollani'li'wi'

Ten'ewlerdin' qollani'li'wi'

Ten'ew arqali' predmet yamasa qubi'li's wo'z ara sali'sti'ri'li'p, wolardi'n' birewin yekinshisine ten'lestiriw arqali' ani'qlanadi', tu'sindiriledi.

Ten'ewler ha'r qi'yli' usi'llar arqali' bildiriledi: 1) *-day // -dey, -tay // -tey* affiksi arqali' ha'm 2) *yan'li', misli, mi'sal, kibi* ha'm t.b. tirkewishler arqali'.

Predmet yamasa qubi'li's ortasi'ndag'i' uqsasli'qti' sali'sti'ra oti'ri'p, shayi'r ko'plegen ten'ewlerdi qollang'an. Oni'n' shi'g'armalari'nda *-day // -dey, -tay // -tey* affiksi arqali' jasalg'an ten'ewler shayi'rdi'n' sheberligin ayqi'n ko'rsetip turadi'. Shayi'rdi'n' «Dala samallari'» toplami'nan mi'sallar:

Bul jerler xosh ta'biyatli',
Qi'rg'awi'ldi'n' *qanati'nday*.

Mo'ldir bulaq ko'lge quyar ji'lti'rap,
O'rimindey tu'sip qalg'an qayshi'ni'n'.

Kewlimizde, ari'mi'z da,
Bir go'rektey xanalasqan.

Uyag'a talasqan yeki *lashi'nday*,
Adamlar ayawsi'z bir-birin jular.

Ku'ni keshe g'ana bul i'ras yedi,
Yendi ko'rgen *tu'stey*, tan'g'i' *dumanday*.

I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda *kibi* so'zinin' ja'rdeminde jasalg'an ten'ewler de ori'nli' qollani'lg'an. Mi'sal:

Juldi'z ag'ar da'rya *kibi* tasi'g'an,

Zamanni'n' sonday bir gu'zari' bolar.

Bul mi'salda ten'ew quri'li'si'n du'ziwshi elementlerdin' ha'mmesi de qatnasqan: *tasi'g'an da'rya kibi* – ten'ew obrazi', sog'an sa'ykes *juldi'z* so'zi – ten'ew predmeti, *ag'ar* so'zi – ten'ew tiykari', al *kibi* so'zi – ten'ew konstrukciyasi'n du'ziwshi ko'rsetkish.

Yan'li' so'zi ha'zirgi qaraqalpaq tilinde qollani'li'w wo'risi boyi'nsha wonsha wo'nimli yemes, biraq poeziyali'q, ayi'ri'm prozali'q shi'g'armalarda stilistikali'q maqsette qollani'ladi'. I.Yusupovti'n' ayi'ri'm qosi'qlari'nda *yan'li'* so'zi ken' qollani'lg'an. Mi'sallar:

Men suwi'n boli'wdi' a'rman yetpeymen,

Aytti'm tek te seni su'ygenligimnen,

Ayrali'q da'rti, yar i'shqi'si'nda men,

Dosti'm Gyugo *yan'li'* ku'ygenligimnen.

Du'nya ha'zir alasatli', topanli',

Wog'i'ri' hu'reyli, yesi alan'li',

Wol qa'wip-qa'terli shen'gel asti'nda,

Quri'q basqan bu'lbildin' uyasi' *yan'li'*.

Narzan bulaqlari' qanday azada,

Senin' kewlin' *yan'li'* ti'ni'q ha'm taza.

Bir yelde ko'p tilli uli'slar jasar,

Ba'ri bir anadan tuwi'lg'an *yan'li'*,

Adamlar dosli'q dep qushag'i'n ashar,

Kewiller su't penen tuwi'lg'an *yan'li'*.

Qi'zg'an taba *yan'li'* ha'wirli dala («Dala a'rmanlari'»).

Yelpildep, quwari'p appaq mayali'sh,

Ha'm de qi'z wo'n'inen tu's *yan'li'* («Dala a'rmanlari'»).

Son'g'i' u'sh ku'n wo'mir, wo'lim gu'resi,

Tolqi'n qashar sul'i'w a'rmanlar *yan'li'* («Dala a'rmanlari'»).

Sonday-aq, I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda *misli, mi'sal, megzer, shelli, tu'we* so'zlerinin' ja'rdeminde jasalg'an ten'ewler de ori'nli' qollani'lg'an. Mi'sallar:

Ku'n *misli* tandi'rg'a tu'sken bir qoraz,

Lawlap jani'p barar quwraq shaqaday («Dala a'rmanlari'»).

A'miw boyi' yegis jerin',

Jawmag'anda man'lay terin',

Misli qashi'p qalg'an sherim,

Quwrag'an quw dalan' yedi.

Sen qosi'q jazasan', so'zin' *misli* pal («Aktrisanin' i'g'bal'i'»).

Misli so'zi wo'zinen keyin kelgen so'zdin', yag'ni'y ten'ew obrazi'ni'n' barli'q waqi'tta ataw sepliginde turi'wi'n talap yetedi. *Misli* so'zi ha'zirgi qaraqalpaq tilinde ten'ewlerdi jasawda ken' qollani'ladi'. Bul so'z ko'binese jazba a'debiy tilde ushi'rasadi'.

Mi'sali' so'zi de qaraqalpaq tilinde ten'ewlerdi jasawda ken' qollani'ladi'. Bul so'z wo'zinin' xi'zmeti, ga'ptegi qollani'li'w worni' boyi'nsha *misli* so'zine jaqi'n.

Mi'sali' so'zinin' *misli* so'zinen ayi'rmashi'li'g'i', wol wo'zi dizbeklesip kelgen ten'ew obrazi'ni'n' aldi'nda da, keyninde de keke beredi.

Mi'sali' so'zi qaysi' poeziyali'q shi'g'armada kelse de, woni'n' tiykarg'i' xi'zmeti bolg'an ten'ewlerdi jasaw xi'zmeti wo'germeydi, wol ten'ew ko'rsetkishi retinde qollani'la beredi. *Mi'sali'* so'zi de I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda ten'ewlerdi payda yetiwde ken' qollani'lg'an. Mi'sallar:

Qulpi'rg'an ko'rinishi tawlar ton'qi'nda,

Uyqi'lap oyang'an ari'wday *mi'sal*.

Al, sen *mi'sal* altaqtasi'z at arba,
Sati'rlyasan', hesh is kelmes qoli'n'nan.

Woti'ri'spada yeske tu'ssen' na'g'aybi'l,
Ismi'n' tirilmese *mi'sali'* bir gu'l («Sorsha»).

Ju'ris ju'ris yemes *mi'sal* woyi'nday,
Arqan'da yes-tu'ssiz jas gewde jati'r («Dala a'rmanlari'»).

Bul ku'n *mi'sali'* u'sh azapli' jol («Dala a'rmanlari'»).

Ha'zirgi qaraqalpaq tilinde ko'pshilik ten'ewler *shelli* so'zinin' ja'rdeminde
de payda boladi'. *Shelli* so'zinen jasalg'an ten'ewlerdi I.Yusupovti'n'
qosi'qlari'nda ushi'rati'wg'a boladi':

Lep samal jag'i'mli' yelpildep yeser,
Ruwx'i'mi'zdi' bo'lek bir si'rli' sazg'a,
«Insan - ta'biyatti'n' perzenti» deser,
Nege samal *shelli* bolmaymi'z bazda.

I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda *tu'we* so'zi de ten'ewlerdi jasawda
wori'nli' qollani'lg'an:

Bala gezde woqi'sam zeyin berip qatal,
Jas *tu'we* urshi'q iyirip woti'rg'an sheshelerim,
Irg'ali'p i'qlas penen ti'n'lap talay sapar.

Uqsati'w ma'nisin bildiriwshi *-day// - dey, -tay// -tey* affiksi arqali' ha'm
misli, mi'sal, yan'li', kibi ha'm t.b. ko'mekshi so'zler arqali' jasalg'an ten'ewler
«Dala a'rmanlari'» poemasi'nda obrazli'li'q ushi'n shayi'r ta'repinen jiyi
qollani'lg'an.

Shayi'r U'stirt ka'nin ashi'wg'a umti'lg'an Mariya atli' qi'zdi' bi'layi'nsha ta'riypleydi:

Ko'zi *ten'izdey* ko'k, *aspanday* mo'ldir,
Kewli da'rya desen', mina'sip yedi,
Ka'sibin janday su'ygen qi'z yedi bul bir,
Sheksiz dalalarg'a shi'n ashi'q yedi.

Poemada shayi'r uli'wma xali'qli'q tilde qollani'li'p ju'rgen ten'ewlerdi de wori'nli' paydalang'an:

A'yyemgi *yertek* tek tu'ste qali'p,
Ayawli' *a'rmanday* jog'alar waqi'tta,
Qoli' jetken asqar *tawday* baxi'tqa.

Nesin su'yer bul *si'rdanday* dalani'n',
Dep menin' i'shqi'mdi' qi'lma qustani'.

Jayi'nday tuwi'lg'an asaw tolqi'nlar,

Soni'n' menen birge, I.Yusupov wo'zinshe basqa da ju'da' obrazli' ten'ewlerdi tawi'p qollang'an. Mi'sali': Suw izlep ju'rgen qi'zdi'n' tuflilari haqqi'nda:

Tufliler de *jetim yegizdey*.

Bul mi'sallardag'i' ten'ewler qaraqalpaq tilindegi uqsasli'q ma'nidegi kelbetliklerdi jasawshi' *-tay//-tey*, *-day//-dey* affiksleri arqali' jasalg'an. Shi'g'armada predmetke ta'n bolg'an belgilerdi ten'ep su'wretleytug'i'n bunnan basqa da ten'ewler de ko'plep ushi'rasadi'. Poemada sonday-aq *yan'li'*, *mi'sal*, *misli*, *megzer* ha'm t.b. so'zlerdin' ja'rdeminde jasalg'an ten'ewler de wori'nli' qollani'lg'an. Mi'sallar:

Dala *megzer* bay ha'm zi'qna adamg'a,
Dalani'n' ju'regi qatal ha'm teren'.

Woti'ri'spada yeske tu'ssen' na'g'aybi'l,
Ismi' tirilmese *mi'sali' bir gu'l* («Sorsha»).

Ku'n *misli tandi'rg'a tu'sken bir qoraz*,
Lawlap jani'p barar quwraq shaqaday.

Ju'ris ju'ris yemes *mi'sal oti'nday*,
Arqan'da yes-tu'ssiz jas gewde jati'r («Dala a'rmanlari'»).

Bul ku'n *mi'sali' u'sh azapli' jol*,
Qi'zg'an *taba yan'li'* ha'wirli dala.

Yelpildep quwari'p appaq mayali'sh,
Ha'mde qi'z wo'n'inen *tu's yan'li'*.

Son'g'i' u'sh ku'n wo'mir, wo'lim gu'resi,
Tolqi'n qashar sul'i'w *a'rmanlar yan'li'*.

Bunday ten'ewler poetikali'q shi'g'armalarda ayri'qsha ku'shke, obrazli'li'qqa iye boladi'. Uli'wma alg'anda, shayi'r ta'repinen qollani'lg'an ten'ewler ju'da' obrazli' ha'm ta'sirli, sonli'qtan da wolar shi'g'armalardi' woqi'g'an woqi'wshi'larg'a teren' woy salad'i'.

Metaforalardi'n' qollani'li'wi'

Metafora degende til biliminde qanday da bir uqsasli'q tiykari'nda payda bolg'an awi'sqan ma'nilerdi tu'sinemiz. Al metafora usi'li' arqali' ko'rkem a'debiyatta ko'rkem su'wretlewlerdin' basli' qurallari'ni'n' biri si'pati'nda da metaforalar jasaladi'. Bul yekewinin', yag'ni'y uli'wma qaraqalpaq tilindegi metaforalar menen ko'rkem a'debiyattag'i' metaforalardi'n' arasi'nda ayi'rmashi'li'qlar bar. Bul ayi'rmashi'li'qlar ko'rkem a'debiyatta ko'rkem

su'wretlew qurallari'ni'n' biri si'pati'nda qollani'latug'i'n metaforalardi'n' obrazli'li'q xarakterinde ko'rinedi. Mi'sali':

Ag'i'n suwdi' jag'alag'anni'n',
Sezimi su'ygen, *kewili ken'eyer*,
Tebisindey tami'rdi'n' *qanni'n'*,
Suw toqtawsi'z ag'i'wdi' biler («A'miwge»).

Bundag'i' *ken'eyer (kewli)*, *tebisindey (qanni'n')* degen so'zler obrazli' ma'nige iye. Usi'ni'n' wo'zi uli'wma tildegi metaforalar menen ko'rkem a'debiyatta ayi'ri'qsha qollani'latug'i'n metaforalar arasi'ndag'i' wo'zgeshelikti ko'rsetedi.

Ha'r qanday jazi'wshi' yamasa shayi'r wo'z shi'g'armasi'nda uli'wma xali'qli'q tilden ko'rkem obrazlar du'ziw ushi'n so'zlerdi, so'z formalari'n tan'lap qollanadi', sonli'qtan shi'g'armadag'i' barli'q so'zler obrazli' bola bermeydi.

Ko'rkem a'debiyatta su'wretlew qurallari'ni'n' biri si'pati'nda qollani'latug'i'n metaforalardi'n' uli'wma qaraqalpaq tilinde so'ylewshi adamlar ta'repinen tani'lg'an ma'ni si'pati'nda qabi'l yetilgenleri g'ana tildegi leksikali'q ma'nilerdin' belgili bir tu'rin qurawi' kerek. Al uli'wma xali'qli'q tani'mali'li'qqa iye bola almay ju'rgen ko'rkem so'z sheberinin' ayi'ri'qshi' stiline baylani'sli' g'ana qollani'lg'an ma'niler leksikali'q ma'nilerdin' topari'na kirmesten, jekke ma'nilik boyawlar si'pati'nda qala beredi.

Usi'g'an baylani'sli' qaraqalpaq tilindegi metaforalardi' uli'wma xali'qli'q xarakterge iye boli'w da'rejesine ha'm stillik wo'zgesheliklerine qaray u'sh toparg'a bo'liwge boladi'.

1. Uli'wma xali'q tilindegi metaforalar. Bug'an turmi'sti'n' barli'q tarawlari'nda, xali'q so'ylew tilinde, jazba tilde, soni'n' ishinde ko'rkem shi'g'armalarda da ken'nen qollani'li'p ju'rgen metaforalar kiredi. Wolar arnawli' ko'rkem su'wretlew qurali' si'pati'nda qollani'la almaydi', obrazli'li'qqa iye yemes.

2. Uli'wma xali'q tilinde qollani'latug'i'n, biraq obrazli'li'q si'patqa iye metaforalar. Bug'an, tiykari'nan alg'anda, ko'rkem su'wretlew qurallari'ni'n' biri si'pati'nda paydalani'li'p kiyati'rg'an metaforalar kiredi.

3. Uli'wa xali'q tilinde tani'mali'li'qqa iye yemes metaforalar. Geypara waqi'tlarda qa'legen so'z sheberinin' shi'g'armalari'nda wo'zinin' su'wretlew stiline baylani'sli' ayi'ri'qsha stillik wo'zgesheliklerin ko'rsetetug'i'n metaforalardi' ko'riwge boladi'. Mi'sali':

Wo'tti a'sirler *quwi'p arbasi'n*,

A'l-Beruniy tuwi'lg'an jerde («Ku'n shi'g'i's jolawshi'si'na»).

Bul mi'saldag'i' *a'sirler arbasi'* degen metafora shayi'r tilindegi stillik wo'zgesheligin ko'rsetetug'i'n jekke metafora boli'p yesaplanadi'. Bunday jekke stillik metafora uli'wma tildegi metaforalarday qa'legen adamni'n' leksikasi'nda ushi'rasa bermeydi. Al uli'wma metaforalar bolsa ken' wo'riske iye, uli'wma xali'q ta'repinen ten'dey tu'sinile beredi.

Obrazli'li'q ushi'n shayi'r so'zlerdi a'dettegiden basqasha awi'spali' ma'nilerde qollang'an. Mi'sallar:

Ballari'n qi'mtag'an ana qoli'nday,

Biysheklerin qi'mtar qawi'n pa'legi.

Samal woynap u'stin ashi'p ketkendey,

Jalan'ash ten'keyip uyqi'lar g'arbi'zlar.

Bul qosi'qlardag'i' awi'spali' ma'ni, metaforizaciya shayi'rdi'n' jekke stiline ta'n ha'm xali'q tilinde qa'liplesken metaforalarg'a qarag'anda u'lken obrazli'li'qqa iye.

Metafora ma'nisi, xi'zmeti jag'i'nan ten'ewge uqsas boli'p keledi. Ten'ewde predmettin' uqsasli'q belgileri sali'sti'ri'li'p su'wretlense, metaforada wolardi'n' uqsasli'qlari' kesip ayti'ladi'. Yeki predmet yaki qubi'li'sti'n' qanday da bir uqsasli'q ta'replerine tiykarlani'p woni'n' birewine tiyisli belgili awi'spali' ma'nide yekinshi predmetke baylani'sti'ri'p ataw *metafora* delinedi. Metaforalar uli'wma xali'qli'q xarakterge iye boli'w da'rejesine ha'm stillik wo'zgesheliklerine qaray u'shke bo'linedi:

1. Uli'wma xali'q tilindegi metaforalar. Bug'an uli'wma xali'q tilinde qollani'p ju'rgen, biraq obrazli'q xarakterge iye bolmag'an metaforalar kiredi.

2. Uli'wma xali'q tilinde qollanatug'i'n, obrazli'q xarakterge iye metaforalar. Bug'an ko'rkem su'wretlew retinde qollani'li'p ju'rgen metaforalar kiredi.

3. Uli'wma xali'q tilinde tani'mali'qqa yie yemes, geypara shayi'rlardi'n' stiline baylani'sli' bolg'an metaforalar.¹

I.Yusupov «Dala a'rmanlari'» poemasi'nda obrazli' metaforalardan wori'nli' paydalang'an. Mi'sallar:

Tan'ni'n' aldi' yeken. Bir jari'q juldi'z,

Shi'g'i's gorizontta parlap *janadi'*.

Motor radiatori' «*iship*» bosatqan.

Bu'gin ko'k mashina irkilgen jerden.

Yerten' vi'shkalarda juldi'z *ku'ledi*.

Aspan to'n'keriwli *qazan*.

Bir a'jayi'p payi'tti' ku'tip turg'anday,

Ziyrek parasatli' *bir go'zzal kewil*.

Tezden ko'rgim keler sende *yerten'gi*,

Dala keleshegi vi'shka *tog'ayi'n*.

Aqti' sho'lge mashinalar dizbegi,

Si'zdi' dala bawi'ri'n hesh ti'ni'm bermey.

Metaforalardi' paydalani'wda I.Yusupovti'n' stillik wo'zgeshelikleri ayi'ri'qsha ko'zge tu'sedi. Mi'sallar:

¹ Бердимуратов Е. Әдебий тилдің функционаллық стильлеринің раўажланыўы менен қарақалпақ лексикасының раўажланыўы. Нөкис, 1973, 116-бет.

Dalada ten'ew ha'm megzetiwlər ko'p,
Kel jani'm, tamasha baslandi' ja'ne,
Dala – *stadion*, quyash – *otli' top*,
Bati's gorizontqa zi'n'g'i'di' a'ne.

Qaysar qurg'aqshi'li'q sho'l armiyasi',
Meni kirpik baqpay turadi' bag'i'p.

Ji'q-ji'q qarli'g'ashlar *bolelshik ballari'*.

Sho'l ta'n'irisi-*atan'*, qurg'aqshi'li'q *yenen'*.

Quyi'n – *shi'ri'ldawi'q*, u'rgin - *ma'melek*.
Geologlar – *dala robinzonlari'*,
Wo'miri izleniw, sayaxat, gu'res,
Shayi'r shi'g'ar deymen wolardi'n' ba'ri,
Wolar tu'nep ketken jer tegin yemes.

Bul mi'sallardag'i' *dala-stadion, quyash-otli' top, qaysar qurg'aqshi'li'q - sho'l armiyasi', geologlari' – dala robinzonlari', qarli'g'ashlar – bolelshik balalar, quyi'n – shi'ri'ldawi'q, u'rgin - ma'melek* so'zleri – shayi'rdi'n' jeke stilinen do'regen metaforalar. Sonli'qtan da predmettin' uqsasli'q belgileri kesip ayti'li'p, shi'g'armani'n' tiline ayri'qsha ko'rkemlik, wo'tkir obrazli'li'q berip, woqi'wshi'g'a ayri'qsha ta'sir yetedi.

Ten'ewde ten'eletug'i'n predmet, ha'reket ha'm woni'n' nege ten'eletug'i'nli'g'i'n ko'rsetiwshi yekinshi so'z qatar ayti'latug'i'n bolsa, metaforada tek woni'n' yekinshi, yag'ni'y ne menen ten'elip turg'anli'g'i' g'ana an'g'ari'ladi'. Sonli'qtan da metaforalarda obrazli'li'q ku'shlirek boli'p keledi.
Mi'sallar:

Jete almay samallar *ji'lar*,
Bir g'an'q yetip kerbaz volgalar,

Basi'p wozi'p wo'tpekshi bolar («Mashinalar jolg'a shi'g'adi'»).

Ju'regimdi ti'rnap *ji'lar* «Ta'nawbar»

(«Menin' jigit waqti'm, senin' qi'z waqti'n'»).

Zorman *arpa ishinde bir tu'p biydayg'a*,

Bir qi'zalaq ko'riw a'rmani'mi'z bar («Erkekler roddomda»).

Tallar *tik ayaqtan basi'p*,

Jol boyi'nda qatarlasi'p,

«Shayi'ri'm» - dep jabi'rlasi'p,

Qalar i'rg'ali'p izimde,

Kewilim tolar xosh sezimge («Tuwg'an jer»).

I.Yusupov tilimizdegi *ala* so'zinin' ma'nilerinen paydalani'p, individual metaforali'q su'wretlewdin' u'lgisin bergen:

Serle, ha'y insan balasi',

Jamandur, kewil *alasi'*. («Kewil kewilden suw isher»).

Bunda I.Yusupov *ala* so'zinin' «birdey yemeslik», «ko'p tu'rli», «ha'r qi'yli'» degen ma'nilik belgilerin yekinshi bir zatti'n' belgisine ko'shirip, stillik maqsette paydalang'an. Avtor *ala* so'zin awi'sti'ri'p qollani'w arqali' kewildegi adamdag'i' yeki ju'zlilikti subektiv poziciyadan ko'rkem ha'm sheber ko'rsetken.

I.Yusupov kelbetlik so'zler arqali' metaforalardi'n' san a'lwan tu'rlerin, ko'rinislerin jasag'an, kelbetliktin' semantikali'q strukturasi'nda jasi'ri'ni'p ashi'lmay ati'rg'an ma'nilik si'rli' boyawlardi', ekspressiyani' tapqi'rli'q penen ju'zege shi'g'ara alg'an. Mi'sali':

Mafiya ha'm sawdagerdin' *man'qasi'*,

Qashshan bul bazarg'a kirdi, jigitler. («Bazar joli'nda»).

Man'qa so'zi adamni'n' ta'biyiy kemislik belgisin an'latadi'. Bul so'z emocional boyawli'. Woni'n' da'slepki ma'nisi adamni'n' muri'n

quwi'sli'g'i'ndag'i' ha'r qi'yli' kemislik ma'nisin bildirse, tilde bul semema ku'sheytilip, wo'tkirlesip, awi'si'p, adamdag'i' unamsi'z geypara, nati'q wo'z pikirin toli'q, tu'sinikli yetip bayanlay almaytug'i'n, ko'pshiliktin' wortasi'nda so'zin duri'slap, jo'nlep so'yley almaytug'i'n, qoli'nan is kelmeytug'i'n ha'm t.b. ma'nilerdi bildirip keledi. Shayi'r xalqi'mi'zdi'n' du'nya ju'zilik bazarda, rawajlani'wda artta qali'p ati'rg'ani'n, bul iste iskerliktin', isbilermenliktin' za'ru'rigin, bazar sistemasi'ni'n' ilgirlikti, shaqqanli'qti' talap yetetug'i'ni'n ayta woti'ri'p, *man'qa* so'zinin' foni'nda ha'tteki, yen' isjaqqas, jalqaw, hayyar degen adamlar da bazardan wo'z worni'n iyelep aldi' deydi. Bunda shayi'rdi'n' qatnasi' da qosa sa'wlelengen.

I.Yusupov ta'biyattag'i', obektiv du'nyadag'i' predmet, qubi'li's, waqi'yalardag'i' qa'siyet, ren', sapa, ko'rinis ha'm t.b. belgilerdi sali'sti'ri'p, wolar wortasi'ndag'i' uqsasli'qlardi'n' yen' na'zik ta'replerin serli ko'z benen an'lap, individual avtorli'q metaforalar do'retti.

Qa'legen yeki premetti, qubi'li'sti', waqi'yani', wolardi'n' belgilerin sali'sti'ri'wdan metaforalar do'retile bermeydi. Metaforani' do'retiw, qollani'w ushi'n so'z sheberine obekt penen subektti, wolardi'n' ishki, yen' na'zik wo'zgeshelik qa'siyetlerin, belgilerin asa sezimtal talg'am menen obrazli' sali'sti'ri'wda «wo'tkir ko'z», «saq qulaq», «sezgir kewil» za'ru'r.

I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda obektiv, ta'biyatti', turmi'sti' woni'n' barli'q qospali'li'g'i' menen obrazlar arqali' joqari' estetikali'q talg'am menen qabi'l yetiwden ha'm wolardag'i' ha'r bir predmettin', qubi'li'sti'n', waqi'yani'n' ha'm t.b. belgilerin da'l ja'ne sheber sali'sti'ri'wdan tuwi'lg'an a'jayi'p metaforalar ko'plep ushi'rasadi'. Mi'sali':

Alti'n japi'raq, *aq balti'rli'* qayi'n'lar,

Sharpi'di' ma qon'i'r gu'zdin' i'zg'ari'?

(«Suli'w yeken Alma-Atani'n' qi'zlari'»)

Shayi'r ta'biyat go'zzalli'g'i'n metaforani' u'lken tapqi'rli'q penen paydalani'w arqali' bere alg'an. Bizin' ko'z aldi'mi'zda janli' ta'biyat buri'ng'i'dan da ko'rkem. A'dette, *aq balti'r*, *aq balti'rli'* so'zleri hayal-qi'zlar

portretin, wolardi'n' sulı'wlı'g'i'n su'wretlewde qollanı'ladi'. Al shayı'r *aq baltı'rli'* so'zinin' jan'a ma'nisin sol sulı'wlı'qti', ko'rkemlikti, na'ziklikti, yag'ni'y si'rtqi' belgini basqa zatti'n' – qayı'n'ni'n' belgisine ko'shiriw arqalı' individual-avtorlı'q metafora do'retken.

Shayı'r qollang'an metaforalardı'n' ma'nileri ku'ta' ha'r qi'yli' ha'm ken'. Su'wretlengen waqi'yalar, ha'reket, qubi'li's ha'm predmetler bizin' ko'z aldi'mi'zda wo'zinin' ishki ha'm si'rtqi' ya wo'zinshelik jeke belgileri menen qosa obrazlı' fonda ashi'li'p, wolardi'n' sapalı'q belgileri, qa'siyetleri janlı' ha'm ko'rkem sa'wlelenip, woqi'wshi'da u'lken ta'sirleniwshilik payda yetedi. Mi'sallar:

Ti'rna qatar aq terekler uzatar bizdi,

Ko'z aldi'nda asqar tawlar panoramasi'. («Alatawdan samal»).

Alti'n kirpik aq salı'lar sallanı'si'p,

Gu'lte jon'i'shqa boli'p nurlan turarsan'. («Atlar»).

Shayı'rđi'n' poeziyası'ndag'i' metaforalardı'n' ja'ne bir toparı' adamlarg'a ta'n qa'siyet, sapa, belgilerdi basqa predmetlerge ko'shiriwden payda bolg'an. Wolar ta'biyat, woni'n' predmetlerin, qubi'li'slari'n adam turmi'si', wo'miri menen aji'ralmas baylani'sta, birlikte wolar arası'ndag'i' qarama-qarsi'li'q ha'm sa'ykeslilikke ali'ni'p, kontekstte basqa so'zler menen ku'ta' u'ylesip, poetikali'q ma'nide qollanı'lg'an:

Qaytpas miynet *qatti' qolli'* ta'biyat,

Arpali'sqan qi'zg'i'n gu'res, wo'shegis. («Joldas mug'allım»).

Adamdag'i' si'qmarlı'q, tarlı'q qa'siyetler keltirilgen qosi'q qatarlari'nda ko'k yegis ta'biyat qushag'i'ndag'i' miynetin' qi'zg'i'nli'g'i'n su'wretlewde ta'biyatti'n' da wo'zinshelik qa'siyetin sa'wlelendiriwge ko'shirilgen.

So'zdin' tuwra ha'm awi'spali' ma'nileri arası'ndag'i' ayi'rmashi'li'qti' an'law ushi'n to'mendegi mi'sallardı' analizlep qarayı'q:

1. İsbilermen degen si'rli' ilimdi,

İske salı'p ko'zin tapsan' **bulaqti'n'**. (8-bet)

2. Shaqi'r **Investitsiya degen apan'di'**,

Yengiz wo'ndiriske jan'ali'qlardi. (18-bet)

Bul mi'sallarda ko'rkemlew qurallari'ni'n' ayri'qsha tu'ri bolg'an metafora qollani'lg'an. Birinshi mi'salda qollani'lg'an "bulaq" so'zi wo'zinin' tuwra ma'nisinen awi'si'p, pa'rawan ha'm abadan turmi'sti'n' deregi ma'nisine ko'shken ha'm shayi'rdi'n' aytajaq pikirin yele de ko'rkemlegen. Bul metafora uli'wma poeziya tiline ta'n yesaplanadi', poeziyada bulaq jaqsi'li'qti'n' jaqsi' qubi'li'slardi'n' ha'm zatlardi'n' deregi si'pati'nda qollani'w qa'liplesken. Bunnan ko'rkemlew qurallari' avtordi'n' wo'sken wortali'g'i', wo'zine shekemgi a'debiy da'stu'rler menen baylani'sli' da qollani'latug'i'nli'g'i' ko'rinedi. I.Yusupov pikir tuyg'i'lari'n awi'spali' ma'nige quri'wda, lirikali'q mazmundi' ju'zege shi'g'ari'wda uli'wma xali'q tilinde ha'm poeziyada qa'liplesken ko'rkemlew qurallari'nan da uti'mli' paydalanadi'. Ko'rkem a'debiyatta, soni'n' ishinde, poeziyada troplar ko'p qollani'ladi'.

Dara turg'anda biyta'rep yamasa emocional-ekspressiv qa'siyeti joq so'zler shayi'r poeziyasi'nda poetikali'q tu's ali'p, kontekstte okkazional ma'nide ku'ta' ta'sirli qollani'lg'an. Avtor adamlarg'a ta'n belgilerdi basqa zatlarg'a, haywanlarg'a ko'shirip, obrazli' metaforalar do'retken. *Jalan'ayaq* so'zi kontekstte okkazional ma'nide qollani'lg'an.

Basketbolshi' qi'zlar komandasi'nday,

Ju'ytkip barar *jalan'ayaq* ja'yanlar. («Dala a'rmanlari'»)

Shayi'r ha'r bir so'zge, ha'r bir ko'rkemlew qurali'ni'n' qollani'li'wi'na ayri'qsha di'qqat qoyi'p, wolardan za'ru'rlisin woy-pikirdin', konteksttin' talabi'na qaray tan'lap alg'an. Sonli'qtan shayi'r qollang'an so'zler wo'zlerinde ku'shli emocional-ekspressivlik ma'nini ali'p ju'riwshi quralg'a aynalg'an. Bunday so'zler shayi'rdi'n' qollani'si'nda jan'a so'z qorshawi'nda ku'tilmegen ma'nileri menen ashi'ladi' ha'm ta'sirli boli'p keledi. Mi'sallar:

Ash tolqi'nlar urmas jag'i'sqa gu'rlep,

Sonali' ko'llerden ushti' ti'rular. («Aral elegiyalari'»).

Jem ko'rgen qi'rg'i'yday jigit juti'ni'p

(«Sallana-dollana barar bir janan»)

Ash na'zerin tikti sug'i' wo'tkenshe,

Du'ziw yedi arbakeshtin' *ju'regi*,

«Quday bar» dep ko'p ji'l baxi't tiledi. («Joldas mug'allim»)

Jete almay samallar ji'lar,

Bir g'an'q yetip *kerbaz* («Volgalar»).

Basi'p wozi'p wo'tpekshi bolar. («Mashinalar jolg'a shi'g'adi'»)

Ayman, toqtap yendi *bos a'n'gimeni* («Aktrisanin' i'g'balii'»)

Mi'sallardag'i' *ash* (tolqi'n, na'zer), *du'ziw* (ju'rek), *kerbaz* (Volga), *bos* (a'n'gime) so'zleri metaforali'q ma'nilerde qollani'lg'an. Wolardi'n' ha'r biri jan'a ma'nilerde okkazonal si'patta paydalani'li'p, shi'g'armani'n' emocional-ekspressivlik ku'shin artti'ri'w ushi'n xi'zmet yetedi. Bul jerde shayi'r bir obekttin' belgisin subektke ko'shiriwde wolardi'n' yen' si'patli', za'ru'rli, dara qa'siyetlerin toli'q an'lap, obrazli' qabi'l yetip ha'm woqi'wshi'g'a ko'rkemlep jetkerip bere alg'an.

Du'ziw, teren' so'zleri zatti'n' si'ni'n, wo'lshemin bildiredi. Shayi'r bul so'zlerge ha'r qi'yli' stillik planda awi'spali' ma'ni ju'kleydi, usi' arqali' ko'rkemlikke, obrazli'li'qqa yerisken, ayti'lajaq pikirdi i'qsham jetkerip bergen. Mi'sallar:

Wo'zin' *du'ziw* bolsan', ko'pdur dos-yaran.

(«Jigittin' soni'n'day bir dosti' bolsi'n»).

Ma'n'gi muhabbatti'n' qosi'g'i'n ti'n'la,

Romeo yemes pe a'wel-ha wo'lgen?

Djuletta sa'l yerte woyang'ani'nda.

Qoy boldi'... *Teren'ge* tu'sip ketermen. («Ji'ni'si'mdi' ji'rlayman»)

Birinshi mi'salda *du'ziw* so'zi awi'spali' ma'nide «duri's niyetli», «haq kewilli insan» ma'nisin beredi. Son'g'i' mi'saldag'i' *teren'* so'zi sol wo'zi so'z yetip woti'rg'an ma'n'gi muhabbatti'n' tariyxi', wo'tmishi si'pati'nda awi'spali' ma'nide qollani'li'p tur.

Solay yetip, shayi'r ha'r bir so'zge ko'rkemlew qurallari'ni'n' qollani'wi'na ayi'ri'qsha di'qqat qoyi'p, wolardan za'ru'rigin woy-pikirdin', konteksttin' talabi'na qaray tan'lap alg'an. Sonli'qtan shayi'r qollang'an so'zler wo'zlerinde ku'shli emocional-ekspressivlik ma'nini ali'p ju'riwshi quralg'a aylang'an. Bunday so'zler shayi'rdi'n' qollani'si'nda jan'a so'z qorshawi'nda ku'tilmegen ma'nileri menen ashi'ladi' ha'm ta'sirli boli'p keledi.

Shayi'rdi'n' shi'g'armalari'nda ten'ewler, tiykari'nan, *-day/-dey*, *-tay//-tey* affiksi ha'm *yan'li'*, *misli*, *mi'sali'*, *kibi* ha'm t.b. tirkewishler arqali' bildirilgen. Usi' usi'llar arqali' jasalg'an ten'ewler shayi'rdi'n' sheberligin ayqi'n ko'rsetip turadi'.

Yekinshi bap

Metonimiya ha'm sinekdoxalardi'n' qollani'li'wi'

Metonimiyalardi'n' qollani'li'wi'

Yeki predmet yamasa qubi'li'sti'n' wo'z ara ishki yamasa si'rtqi' baylani'si'na qaray awi'spali' ma'nide qollani'lg'an so'zler *metonimiya* dep ataladi'. *Sinekdoxa* – metonimiyani'n' bir tu'ri. Bunda bir predmettin' ma'nisi yekinshi predmetke wolar arasi'ndag'i' mug'darli'q qatnasqa baylani'sli' awi'sadi'.

Metonimiya ha'm sinekdoxalar tilde de, ko'rkem a'debiyatta da metaforag'a qarag'anda sezilerli da'rejede az ushi'rasadi'. Metonimiya wo'z ara baylani'si'na ko're awi'spali' ma'nide qollani'li'wi', sinekdoxa pu'tinnin' worni'na woni'n' bo'leginin' qatnasi'na baylani'si'n ma'ninin' awi'si'wi' boli'p, bunday baylani'slar metaforadag'i' uqsasli'q qatnaslarg'a qarag'anda az tarqalg'an. Sebebi bir predmet yaki qubi'li's penen basqa predmet yamasa qubi'li's wortasi'ndag'i' uqsasli'q sheksiz bolg'ani' ushi'n da metaforani'n' payda boli'w derekleri de sheksiz. Metonimiya ha'm sinekdoxani'n' payda boli'w joli' ha'm usi'llari' bolsa wolar tiykarlanatug'i'n baylani'slardi'n' turmi'sta sheklengen bolg'ani' ushi'n da wonsha ko'p yemes. Bul ko'zqarastan ali'p qarag'anda, metonimiya ha'm sinekdoxa tek ko'rkem su'wretlew qurali' si'pati'nda ko'rkem a'debiyatta, al uli'wma alg'anda, tilde de wonsha ken' tarqalmag'an. Soni'n' menen birge, ko'rkem a'debiyattag'i' metonimiya ha'm sinekdoxalardi'n' ko'pshilik bo'legi de tillik qubi'li'slar boli'p, wolar buri'nnan tilde tayar hali'nda qollani'li'p kiyati'r. Basqasha aytqanda, avtordi'n' jekke metonimiya ha'm sinekdoxalari' ju'da' az ushi'rasadi'. Bul jag'daydi' I.Yusupovti'n' shi'g'armalari' tilinde de toli'q ko'riwge boladi'.

Metonimiyali'q usi'l arqali' so'z ma'nisinin' awi'si'wi' ha'zirgi qaraqalpaq tilinin' leksikologiyasi'nda so'zdin' ko'p ma'niligin bayi'ti'wdi'n' yen' a'hmiyetli dereklerinin' biri boli'p tabi'ladi'. Bul usi'l arqali' payda bolg'an ma'ni tek awi'sqan ma'ni g'ana boli'p qoymastan, soni'n' menen birge, ko'binese obrazli' da ma'ni boli'p keledi. Mi'sali':

Qosi'q qi'li'p aqbas penen jantaqi',
Geybirewler miynet yetpey mal tapti',
Duri's ayi'ri'w ushi'n *qarani'*, *aqi'*,
Ilgir zeyin si'nshi' kerek, si'n kerek («Si'n kerek»).

Bul mi'salda *qarani'*, *aqi'* degen so'zler awi'sqan ma'nilerde qollani'li'p tur. Wonda *qarani'*, *aqi'* so'zleri «jaqsi' menen jamandi'» degen ma'nilerde qollani'lg'an. Wolar emocional obrazli'li'qqa iye.

Metonimiya da, metaforalar uqsap, ko'rkem shi'g'armalarda ko'rkem su'wretlewdin' belgili qurallari' si'pati'nda xi'zmet yetedi. Sonli'qtan ko'rkem so'z sheberi metonimiya arqali' awi'sqan ma'nili so'zlerden ji'yi paydalanadi', sol arqali' stillik wo'zgesheliklerdi, so'z obrazli'li'g'i'n, ma'ni wo'tkirligin do'retip woti'radi'.

Metonimiya I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda stillik maqsetlerde sheber qollani'lg'an.

Ko'z a'ynegin qi'ysayti'p kiyip,
Michurindi woqi'ydi' geyde («Paxtakesh bala»).

Frak kiygen sa'ten' wo'zbek,
Yoshi'p orkestrdi go'zlep,
Shi'bi'g'i'n bir siltep yendi,
Gu'niren'ter *Betxovendi* («O'zbekistan»).

Bul mi'sallardag'i' *Michurindi*, *Betxovendi* degen so'zlerde wolardi'n' shi'g'armalari' tu'siniledi.

Yeki ju'k mashina sergizdan boldi',
U'rgin *aq perdesin* tutti' aldi'nan.

Ju'ris ju'ris yemes mi'sal woyi'nday,
Arqan'da yes-tu'ssiz *jas gewde* jati'r.

Ximiya tilsimlerin keltirip tilge,
Ha'r kuxnyag'a kirip *qazan qaynatar*.

Qanday ha'zlik! Ken'lik, ku'n, taza hawa,
Sa'lem, romantikler, samalday yerkin,
Si'rttan qarag'anda usi'lay, awa,
Azlap *prozasi*' bar shi'g'ar lekin.

Ba'ha'r bulti' juwi'p dalani'n' kirin,
Sho'pler ko'gergende dalada ju'rsem.

Qu'diretli *ko'k stixiya* woynag'i',
Adam hu'kiminde ag'ar bul jerden,

Shayi'rdi'n' «Dala a'rmanlari'» poemasi'nan keltirilgen bul mi'sallardag'i' *aq perde* so'zi «qar», *jas gewde* so'zi «jas adam», *qazan qaynatar* so'zi «awqat pisiredi», *ba'ha'r bulti*' *juwi'p* so'zi «ba'ha'r jawi'ni' jawi'p», *ko'k stixiya* so'zi «ta'biyyi' zat» degen ma'nilerde obrazli' qollani'lg'an. Teksttegi so'zlerdin' wo'zlerinin' tiykarg'i' ma'nilerinen basqasha awi'spali' ma'nilerde qollani'lg'ani' ko'rinip tur.

Metonimiya qanday da bir predmettin' yamasa qubi'li'sti'n' qa'siyetleri, belgileri, sapasi' ha'm t.b. awmasti'ri'li'p qollani'li'wi' na'tiyjesinde jasaladi'.
Mi'sallar:

Buni'n' ba'ri Watan keleshek g'ami',
Yekenin *woysi'zlar* qayaqtan bilsin.

Lekin *bilgishler* de adasar gey waqta,
Wo'zi bilermenlik qi'lg'an gezinde.

Yeki ku'n jetelep *si'ni'g'i'-sawi*',

Bu'gin arqalap ju'r azannan beri.

Bir tozi'w bilmes dosli'q *kewiller*.

Suli'w, su'y sen meni, - deydi sol *hawaz*.

«Dala a'rmanlari'» poemasi'nan ali'ng'an bul mi'sallardag'i' *woysi'zlar*, *bilgishler*, *si'ni'g'i'-sawi'*, *kewiller*, *hawaz* degen so'zlerde ga'p adam haqqi'nda boli'p tur. Bul so'zler adamni'n' belgilerine, ha'reketlerine baylani'sli' do'regen metonimiyalar.

Qolg'a tu'sken an'day jawi'z ko'z benen,

Qaraysan' *temir tor* aynadan si'rtqa («Bir baxi'tli' adam barati'r»).

Shayi'r aynag'a baylani'sli' *temir tor* degen belgini qollani'w arqali' predmet ha'm woni'n' si'rtqi' belgisi arasi'ndag'i' baylani'sqa tiykarlana woti'ri'p, metonimiyali'q su'wretlew do'retken. Bul belgi arqali', yag'ni'y temir tor ayna arqali' a'piwayi' ayna yemes, al «tyurma anasi'», «qamaqxana» yekenligi tu'siniledi.

I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda metonimiya predmet ha'm wondag'i' ha'r qi'yli' belgiler arasi'ndag'i' baylani'slarg'a tiykarlang'an. Ma'selen,

Piyada woqi'wg'a qatnar kishkenem,

Wog'an da mashina al dep buyi'rmas («Bir baxi'tli' adam barati'r»).

Bunda shayi'r adam wo'mirindegi balali'q da'wirdi ko'rsetiwshi belgi arqali' sol da'wirde jasawshi' balani' aytadi'.

To'mendegi mi'salda da shayi'r sinonimlerden duri's paydalana woti'ri'p, metonimiyali'q usi'l arqali' woy-pikirdin' emcional-ekspressivligin ta'miyinlewge yerisken.

Ko'bin' balali'qtan mahrum bolg'ansi'z,

Qarshadaydan qayqi' tayaq alg'ansi'z («Ag'arti'wdi'n' ji'l quslari'na»).

Shayi'r wo'z wo'mirin yel xi'zmetine arnag'an insanlarg'a bag'i'shlag'an qosi'qlari'nda belgi arqali' metonimiyani' paydalang'an. Mi'sallar:

Kim mug'allim, kimi *na'ha'n* u'p boli'p,
Zamani'nda jurt sorag'an ag'alar («Ag'arti'wdi'n' ji'l quslari'na»).

Miyrimli, kishiheyil, *u'lken* boldi'n',
Jasampaz, jani' sul'i'w, ko'rkem boldi'n'

(«Jigittin' jetpis ko'klemi»)

Keltirilgen mi'sallardag'i' *u'lken, na'ha'n* so'zleri arqali' simpatiya menen
adam metonimiyali'q usi'lda su'wretlengen.

I.Yusupov - wo'zinin' jekke shayi'rli'q stili menen tani'lg'an ko'rkem so'z
zergeri. Bul woni'n' metonimiyadan paydalani'w sheberliginde ani'q ko'rinedi.

Wonda hayal-qi'zlar tegis,
Taqqani' qi'mbatli' shi'g'ar,
Ko'zi to'rtew, qoli' segiz,

Wo'zinshe si'mbatli' shi'g'ar («Tigilemen Qus joli'na»).

Shayi'rdi'n' «Ali's Malayziya ko'shelerinde» dep atalatug'i'n qosi'qlar
du'rkiminde kelbetlikler arqali' berilgen a'jayi'p metonimiyali'q su'wretlewler
ushi'rasadi'.

Ha'm qarap qoyaman urlani'p bazda,
Qi'zdi'n' qon'i'rawli' ayaqlari'na.

Metonimiya shayi'rdi'n' lirikasi'ni'n' ko'rkemlik quni'ni'n' arti'wi'na
tiykar boli'p, wog'an kem so'zli, teren' ma'nili obrazli'li'q qoskan. Mi'sali':

Tariyxshi'g'a pal ashti'ri'p,

A'yyemgime tari'spayman. («Qaraqalpaq haqqi'nda so'z»).

Shayi'r ju'da' a'piwayi'li'q penen obrazli'li'q do'retken, yag'ni'y *a'yyemgi*
so'zi arqali' xali'qti'n' wo'tmishi, pu'tin bir tariyx'i'y da'wir haqqi'nda ko'rkem
pikir bildirgen.

Oti'ri'spada yeske tu'ssen' na'g'aybi'l,
Ismin' tirilmese mi'sali' bir gu'l,
Jaqsi'n' ilinbes tilge sol gezde («Sorsha»).

Bul qatarlardag'i' *jaqsi'* so'zi metonimiyali'q ma'nide wo'zgeshe qollani'lg'an. *Jaqsi'* so'zi metonimiyali'q usi'lda awi'si'p, II bet ta'repinen islengen barli'q «unamli' is-ha'reketler», «jaqsi'li'qlar», «adamgershilik isler» degen ma'nilerdi an'lati'p tur.

Aytpasa da bildim, ne bolg'an hali',
Qami'sli'qtan shi'g'i'p qam semiz *sari'*,
Ko'l boyi'nda woni' uslap ali'pti',
Kiyimi ji'rti'lg'an, kewli jarali' («Bu'lbil uyasi'»).

Ashi'ldi' da kirdi birew – *shoq saqal*,
Ku'ldi ji'rtqi'sh dawi's penen qarqi'ldap («Joldas mug'allim»).

Ko'rgende qi'z «*shoqsha saqal*» *sari'ni'*,
«A'met» - dedi, bir ko'rgennen tani'di' («Joldas mug'allim»).

Hayal ha'kis bolsa, jani'n'ni'n' jawi',
Dep tayataqlap ju'rer bir da'pen' *qara* («Erkekler tuwi'w u'yinde»).

Bul mi'sallarda *sari'* so'zi metonimiya xi'zmetinde kelip, pikirdi qi'sqa ha'm qosi'msha emocional-ekspressivlik boyawlar menen bildirilgen. Bul jerde pikir iyesinin' subektiv qatnasi' «jerkeniw», «jaman ko'riw» ma'nileri ayqi'n seziledi. Bunda unamsi'z obraz woni'n' jekke bir belgisi arqali' ashi'p berilgen. Wolardi'n' aldi'nan kelgen *qam segmiz*, *shoqsha saqal* komponentleri de sol obrazlardi'n' unamsi'z ta'repin toli'q ashi'w ushi'n paydalani'p, *sari'* so'zi menen birlikte ta'sirlilikni ku'sheytip turi'pti'. *Qam semiz sari'* uri's waqti'nda awi'ldag'i' hayal-qi'zlarg'a-soldat kelinshegine wo'zinin' haram woyi'n a'melge asi'ri'wg'a ha'reket yetken «Bu'lbil uyasi'» poemasi'ndag'i' personaj – «semiz awlatkom», «qam semiz begimdi» ko'rsetse, «shoqsha saqal», «shoq saqal sari'» - xali'qti'n' dushpani' «Joldas mug'allim» shi'g'armasi'ndag'i'

A'met obrazi'n sa'wlelendirip tur. Al *bir da'pen' qara* metonimiyasi'nda shayi'rdi'n' unamsi'z qatnasi' sezilmeydi.

Guculdi'n' aq kiygen jas dilbari'na,

Megzer qalg'i'p turg'an wyqi'si'z sholpan.

Shayi'rdi'n' «Kiev oktavalari'» degen bul qosi'g'i'nda *aq* so'zi arqali' ukrain qi'zlari'ni'n' kiyiniwi, kiyimlari ko'rsetilgen.

Ba'ha'rde dolang'an qi'rmi'zi' gu'lim,

Laplama *qi'zi'ldan* ko'ylegi woni'n' («Jarasar»).

Shayi'r bul qosi'qti'n' qatarlari'nda qi'zi'l ren'di ko'ylek penen jasandi'ri'p, ta'biyatti' go'zzallandi'ri'p ko'rsetken ha'm u'lken ta'sirlilik do'retken.

I.Yusupov lirikali'q qaharmanlardi'n' keshirmelerin, ruwx'i'y jag'dayi'n, ta'sirleniwshiligin, ha'r tu'rli jag'daylardag'i' wo'zgerislerin awi'spali' ma'nilerdegi so'zlerden paydalani'p, obrazli'li'qti', estetikali'q ta'sirlilikti ju'zege shi'g'ara alg'an. Mi'sali':

Qi'zi'l payda boldi' qi'zdi'n' tu'sinde,

So'yler lekin, si'r bermegen pishinde («Joldas mug'allim»).

Aldi'n'g'i' terimshilerdin' slëti'na barati'ri'p, Uri'sayda baspashi'lardi'n' qoli'na tu'sken Gu'ljandi' kolxoz saqshi'si' Tilep qutqarg'an, wol mug'allimdi – Gu'ljanni'n' ku'yewin sorag'an waqi'tta qi'zdi'n' ko'rinisi, ruwx'i'y halati' *qi'zi'l* so'zi arqali' sa'wlelendirip, okkazonal metonimiya jasalg'an.

Arsha ag'ashlar sallani'si'p kiyingen *jasi'l*,

Ki'zg'aldaqar bayram ku'ngi qi'zlarday jaynar («Alatawdan samal»).

Ji'qti'q ta'biyatti'n' *jasi'l* tawlarin,

Za'ha'rlep pitirdik ag'i'n suwlari'n («Ali's a'wladlarg'a»).

I.Yusupov ta'biyat ko'rinishin, peyzajdi' beriw ushi'n *jasi'l* ren' arqali' poeziya ruwx'i'na sa'ykes emocional-ekspressiv ma'nide individual qollani'p, jan'a ma'nidegi su'wretlewlerdi jasag'an ha'm so'z benen ta'biyatti'n' go'zzal

su'wretin si'zi'p, obrazli' ko'rinisler menen obektti ha'r ta'repleme janli' ha'm ayqi'n sa'wlelendire alg'an.

Shayi'rdi'n' do'retiwshiliginde adamdi' kiygen kiyimi arqali' su'wretlewde metonimiyadan sheber paydalang'an.

Moda quwg'i'sh kerbaz qari'ndaslar da,

Tar balaqli' stilyaga jaslar da,

Seni ko'rse bir tamsanbay wo'tpeydi («No'kistegi kan gu'llerine»).

Bul qatarlarda *tar balaqli'* so'zi jaslardi'n' wo'zin tikkeley yemes, al shalbar arqali' bildirip kelgen. Bul to'mendegi qatarlarga sali'sti'rg'anda ayqi'n ko'rinedi.

Shalbar kiysen' tar balaq,

Tarti'p sheshindireyik («Wa'siyat»).

Bul jerde de shayi'r qollang'an metonimiyalardi'n' ma'nileri ju'da' ken'. Wonda avtor so'zlerdi okkazional qollani'p, predmet, qubi'li'slardi' si'patli' belgileri menen ko'rkem su'wretlegen.

A'beken' saw bolsi'n, ur shapalaqti',

Al, mi'naw kim yeken *jasi'l qalpaqli'* («Aktrisanin' i'g'bali'»).

Bul mi'saldag'i' *jasi'l qalpaqli'* so'zi personajdi'n' so'ylew tilinen berilgen metonimiya, wol adamdi' an'latadi'.

I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda predmettin' yamasa qubi'li'sti'n' belgisin bildiretug'i'n metonimiyalar tilge shi'ray беретug'i'n, emocional-ekspressivlik boyaw menen su'wretlenip woti'ratug'i'n obektti ja'ne de ta'sirli, obrazli' yetip ko'rsetiwshi bir usi'l. Bunda shayi'rdi'n' so'z ha'm woni'n' ma'nilerin teren' wo'zlestirip, woni' jan'a ma'nilik basqi'shlarg'a ko'terip bayi'tqani'n ko'riwge boladi'. Metonimiya hayal-qi'zlarg'a baylani'sli' su'wretlewlerde ja'ne de ta'sirli shi'qqan. Hayal-qi'zlarg'a baylani'sli' usi' da'stu'rlik su'wretlewlerdi shayi'r novatorlarsha si'patlaw ushi'n metonimiyali'q usi'l menen qollang'an, woni'n' go'zzalli'g'i'n su'wretlewdi wo'zgeshe bir usi'lda a'melge asi'ri'p, poeziya tilinin' ko'rkemlik quni'n ku'sheyte alg'an:

Gu'lli ko'yleginen jelpip aromat,

Ju'zi mahiy taban wo'tip barati'r («Wo'tip barati'r»).

Metonimiya yeki predmettin' yaki qubi'li'sti'n' wo'z ara ishki ha'm si'rtqi' baylani'slari'na qaray wolardi'n' awi'spali' ma'nide birinshisinin' worni'na yekinshisinin' qollani'li'wi'. Demek, bunda predmet yaki qubi'li'sti'n' arasi'ndag'i' baylani's tiykari'nda bir predmet soni'n' menen qatnasi' yekinshi predmet penen ataladi'. Na'tiyjede bir predmet arqali' basqasha yekinshi predmet tu'siniledi. Metonimiya da I.Yusupovti'n' «Dala a'rmanlari'» poemasi'nda ko'rkem su'wretlewdin' belgili qurali' si'pati'nda u'lken rol atqaradi'. Mi'sallar:

Yeki ju'k mashina sergizdan boldi',

U'rgin *aq perdesin* tutti' aldi'nan.

Ju'ris ju'ris yemes mi'sal woyi'n'day,

Arqan'da yes-tu'ssiz jas gewde jati'r.

Ximiya tilsimlerin keltirip tilge,

Ha'r kuxnyag'a kirip *qazan qaynatar*.

Qanday ha'zlik! Ken'lik, ku'n, taza hawa,

Sa'lem, romantikler, samalday yerkin!

Si'rttan qarag'anda usi'lay, awa.

Azlap prozasi' bar shi'g'ar lekin.

Ba'ha'r bulti' juwi'p dalani'n' kirin,

Sho'pler ko'gergende dalada ju'rsem.

Qu'diretli ko'k stixiya woynag'i',

Adam hu'kiminde ag'ar bul jerden.

Bul mi'sallardag'i' *aq perde* - «qar», *jas gewde* - «jas adam», *qazan qaynati'w* - «awqat pisiriw», *ba'ha'r bulti' juwi'p* - «ba'ha'r jawi'ni' jawi'p», ko'k stixiya - «ta'biyyi zat» degen ma'nilerde obrazli' qollani'lg'an. Teksttegi so'zlerdin' wo'zlerinin' tiykarg'i' ma'nilerinen basqasha awi'spali' ma'nilerde qollani'lg'ani' ko'rinip tur. Wolay bolsa, bul so'zler metonimiyalar boli'p yesaplanadi'. Metonimiya qanday da bir predmettin' yamasa qubi'li'sti'n' qa'siyetleri, belgileri, sapasi' t.b. awmasti'ri'li'p qollani'li'wi' na'tiyjesinde jasaladi'. Mi'sallar:

Buni'n' ba'ri Watan keleshek g'ami',
Yekenin *woysi'zlar* qayaqtan bilsin.

Lekin *bilgishler de* adasar gey waqta,
Wo'zi bilermenlik qi'lg'an gezinde.

Yeki ku'n jetelep si'ni'g'i' sawi',
Bu'gin arqalap ju'r azannan beri.

Biraq tozi'w bilmes dosli'q kewiller.

Bul mi'sallardag'i', *woysi'zlar*, *bilgishler*, *si'ni'g'i' - sawi'*, *kewiller*, *hawaz* degende ga'p adam haqqi'nda boli'p tur. Bular adamni'n' belgilerine, ha'reketlerine baylani'sli' do'regen metonimiyalar ju'da' wori'nli' qollani'lg'an.

Gu'zde *qalalardi'* awi'lg'a aydap,
Mudam xi'zmetinde qoyg'an xali'qsan'.

Orsaqi' so'z ayti'p ku'ldirse *zaldi'*,
Si'y-hu'rmettin' zari' solarg'a qaldi'.

Shayi'r bul qatarlarda belgili bir wori'n ha'm wondag'i' adamlar arasi'ndag'i' qatnas tiykari'nda payda bolg'an metaforalardi' wori'nli' paydalang'an. Bul mi'sallardag'i' *qalalardi'* «qala adamlari'n», *zaldi'*

«zaldag'i' adamlardi'» ma'nilerindegi metonimiyalar pikirdin' i'qshamli'li'g'i'n ta'miynlegen.

Menshikli atlarda metonimiyali'q qubi'li'slar ju'da' ko'p ushi'rasadi'. Shayi'r yamasa jazi'wshi'ni'n' shi'g'armalari'n avtordi'n' wo'zinin' ati' menen ataw arqali' metonimiyalar payda boladi'. Mi'sali':

Aqtarg'ani'm *Shopen* menen *Divaev*,

Ha'r qaysi'si' bir papkada bo'lek tur.

Tilimizde metonimiyani'n' ko'pshilik jag'dayda atli'q, kelbetlik so'zlerden bolatug'i'nli'g'i' ayti'ladi'. Metonimiyali'q qubi'li's basqa so'z shaqaplari'na sanli'q, almasi'q, ra'wish ha'm feyillerge de ta'n boli'p tabi'ladi'.¹ I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda ayi'ri'm sanli'q so'zler de wo'zinin' san ma'nisine baylani'sli' metonimiyali'q ma'nide qollani'lg'an:

Jetpis senin' jezden' yemes,

Jetpis penen woynama bala.

Bir qi'z benen qali'p *ji'li'n* wo'tkerip,

U'yge qayti'p kelgen Antakiyadan.

Bul mi'sallardag'i' *jetpis* «jetpis jas», ad *ji'li'n* «marhumni'n' bir ji'ldan keyingi sadaqasi'» ma'nilerinde qollani'lg'an.

Shayi'rdi'n' shi'g'armalari'nda is-ha'reket ha'm sol ha'reket qurali' worni'n bildiriwshi so'zler arqali' payda bolg'an metonimiyalar da ushi'rasadi'. Mi'sallar:

Bilmedim *kiygeni* qanday tawardan,

Si'n-si'mbati'n ko'rip yesten tanarman.

Tandi'r japqan jen'geylerden bar mira't,

Ruxsat joq awi'z tiymey wo'tiwge.

Bul qatarlardag'i' *kiygeni* «ko'ylegi», *tandi'r japqan* «nan pisirgen» ma'nilerinde so'zlerdin' ma'nisi awi'sqan.

¹ Сувонова Р. Ўзбек тилида метонимия. Тошкент, 2003.

Sinekdoxalardi'n' qollani'li'wi'

Sinekdoxa awi'satug'i'n atamalar arasi'ndag'i' baylani's, jaqi'nli'q ko'z qarasi'nan qarag'anda metonimiya menen shegaralas. Sonli'qtan da sinekdoxani' ko'pshilik jag'daylarda metonimiyani'n' ishinde qarap, wog'an metonimiyani'n' yen' ko'p taralg'an tu'rlerinin' biri si'pati'nda ani'qlama beredi. Sinekdoxani' basqa usi'llardan ayi'ratug'i'n belgi awi'satug'i'n atamalar arasi'ndag'i' san jag'i'nan qatnastan, belgiden ibarat.

Ko'rkem shi'g'armada jazi'wshi' sinekdoxa arqali' geypara jag'daylarda su'wretlenetug'i'n predmetke, qubi'li'sqa woqi'wshi'ni'n' ko'birek na'zerin awdaradi', sinekdoxa arqali' geyde sol na'rsege qanday bolsa da bir jag'i'msi'z sezimdi de beredi. Mi'sallar: *Sari' murtti'n' qamshi'ni' siltep u'yrengen qoli' bul sapari' da qa'te jibergen joq* («Seydan g'arri'ni'n' gewishi»).

Jigitlik ha'seri urg'an *muri'nni'n'*,

Keminde bir batpan shamali' bolar

(«Bultlar ko'p tu'negen asqar tawlardi'n'»)

Bul mi'salda *sari' murt, muri'n* degen so'zler adam ma'nisinde qollani'li'p, sinekdoxa jasali'p tur. *Qamshi' siltep u'yrengen adamni'n' qoli', jigitlik ha'seri urg'an adamni'n'* dewdin' warni'na shayi'r *sari' murtti'n', muri'nni'n'* degen so'zlerdi qollani'w arqali' woqi'wshi'da wolarg'a bolg'an jag'i'msi'z sezim payda yetip oti'r.

So'z ma'nilerine baylani'sli' kewil awdari'wdi' talap yetetug'i'n usi'llardi'n' biri pu'tinnin' warni'na bo'leginin', bo'leginin' warni'na pu'tinnin', birliktin' warni'na jalpi'si'ni'n', jalpi'si'ni'n' warni'na birliktin' awmasi'wi' arqali' so'z ma'nisinin' awi'si'wi' boli'p yesaplanadi'.¹

Sinekdoxa. – grek tilinen ali'ni'p, uqsati'w ma'nisinde. Ko'rkem shi'g'armada bir pu'tinin' warni'na won'n' bir bo'legin ali'p su'wretlew qurali'. Sinekdoxa predmetler arasi'ndag'i' mug'darli'q, sanli'q baylani'sqa tiykarlang'an boladi'.

¹ Бердимуратов Е. Хэзирги каракалпак тили. Лексикология. Нөкис, 1994, 27-бет.

Ko'pshilik ilimpazlar sinekdoxani' metonimiyani'n' bir tu'ri si'pati'nda qaraydi'. Ori's ilimpazi' F.M.Selivanov metonimiya ha'm sinekdoxa tuwrali' pikir ju'rite oti'ri'p, wol zat yaki qubi'li'sti'n' belgi yamas ha'reketlerinin' ishki yamas si'rtqi' uqsasli'qlari'ni'n', baylani'slari'ni'n' birinin' ekinshisine o'tiwi, aralasi'wi' na'tiyjesinde payda boladi'. Sinekdoxada bul aralasi'w san baylani'si' ha'm qatnasi' bag'dari'nda bolsa, metonimiyada sapa baylani'si' ha'm qatnasi' bag'dari'nda iske asadi', – dep jazadi' (Bul pikir B.Genjemuratovti'n' miynetinen ali'ndi')¹

Bunday so'z ma'nisinin' awi'si'wi' *sinekdoxali'q usi'l* dep ataladi'. Sinekdoxalar da shayi'r ta'repinen sheber paydalani'lg'an. Mi'sali':

Muzli' kirpiklerdin' san'laqlari'nan,
U'mit mo'lt-mo'lt janar qudi'q suwi'nday.

Ti'nbasqa sert aytqan shi'g'ar mi'na qar,
Yeki ju'rekte qan ti'nbag'an shelli.

Tiller lalawlasti' kelmey go'yag'a.

Joq sol hawayi' ko'z, salg'an lalagu'l
Bul mi'sallarda pu'tinnin' worni'na woni'n' bo'legi qollani'lg'an, yag'ni'y adamni'n' mu'shelerin ayti'w arqali' sol adam tu'siniledi.

Poemada sinekdoxa jansi'z predmetlerge baylani'sli' da sheber qollani'lg'an. Mi'sallar:

Shinlerdin' nag'i'sli' shi'jbay izleri,
Wo'tkir ti'n' woymardi'n' Chernovigindey.

Wonnan berli talay tasi'ni'p ju'kler,
Talay *do'n'gelekler* zi'ri'ldap tozg'an.

¹ Генжемуратов Б.Әжинияз лирикасының поэтикасы. Нөкис: Билим, 1997, 22-бет.

Mi'sallarda *shinler*, *do'n'gelekler* so'zlerin shayi'r *mashina* so'zinin' worni'na paydalang'an.

Geyde so'z awi'spali' ma'nige birlik sandag'i' so'zdin' ko'plik san formasi'nda keliwi arqali' da wo'tedi, bul da sinekdoxani'n' bir belgisi boli'p yesaplanadi'. Mi'sali':

«Tuwi'lar jan'a dala *Danteleri*».

Sho'l prometeylari - baxi't ustasi'.

Mi'sallardag'i' menshikli atli'qlar g'alabali'q atli'qlarg'a wo'tken. Ko'pshilik jag'dayda ko'pliktin' worni'na birlik qollani'li'p ta sinekdoxa jasala beredi. Mi'sali':

Shi'nji'rday tutasqan bulardi'n' jani'.

Solay yetip, ko'rkem shi'g'armada sinekdoxa ko'rkemlew qurali' si'pati'nda u'lken xi'zmet atqaradi'.

Sinekdoxada bir predmettin' ma'nisi yekinshi predmetke wolar arasi'ndag'i' mug'darli'q qatnasqa baylani'sli' awi'sadi'. I.Yusupov adamdi' woni'n' bir mu'shesi arqali' ha'm woni'n' si'patli' bir belgisi arqali' ta'riyiplew menen sinekdoxali'q usi'ldi' payda yete alg'an. Mi'sallar:

Ko'p biypul *awi'zlar* basqi'lap woni',

Yerkekligi tuti'p g'a'rdiyispekte («Yerkekler tuwi'w u'yinde»).

Si'nshi'l du'nya qosi'p talay *baslardi'*,

Yesap-shot qaqqi'zi'p si'nar doslardi'

(«Jigittin' soni'n'day bir dosti' bolsi'n»).

Donjuanlar keter aqi'yi'si'p,

Saylap shanshi'p qa'lem qasli'si'n («Suli'wlar ha'm shayi'rlar»).

Si'ni' ketpes deydi si'rli' tabaqti'n',

Qi'zlarg'a bergisiz *badam qabaqli'm* («Qudayi' qonaqti'n' qosi'g'i'»).

Shayi'r hayal-qi'zlar obrazi'n do'retiwdegi da'stu'riy su'wretlewden sheber paydalana woti'ri'p, woni' individualli'q penen sinekdoxali'q usi'lda jaqsi' qollang'an, yen' qolayli'si'n u'lken sezgirlik penen tan'lap alg'an.

Qi'rmi'zi' tuwlardi' ni'q tuti'p bekkem,

Million-million qollar: *aq, qara, sari'*.

Bul jerde shayi'r *aq, qara, sari'* so'zlerin wo'zinin' jekke stili menen sinekdoxali'q usi'lda qollani'p, wolar arqali' rasalardi' pu'tin bir millet ha'm xali'qti' aytqan.

Shayi'r shi'g'armalari'nda sinekdoxa hayal-qi'zlarg'a baylani'sli' su'wretlewlerde wolardi'n' denesinin' bir si'patli' belgisin ataw arqali' berilgen. Mi'sallar:

Ari'wxan, su'yiklim, *jipek minezlim*,

Senin' ha'zilin'nen de suliwli'q sezdim («Aktrisanin' i'g'wali'»).

Kel, kel, gu'ldey ku'lgen *ay ju'zli* menin',

Ken' dalada ju'rip si'r ayti'sayi'q («Dala a'rmanlari'»).

Metonimiya ko'rkem so'z sheberine i'qsham, obrazli' ha'm ta'sirli sa'wllendiriw imkaniyati'n beredi.

Dan'qli' bolar olar sonnan,

«*Iyttu'ynekler*» urqan jaydi',

Endi ko'rsen' umi'ti'lg'an,

Jazg'ani'n jurt woqi'maydi'. (26-bet)

I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda qollani'lg'an metonimiya ha'm sinekdoxalar, tiykari'nan, xali'q tilinde ken' tarqalg'an awi'spali' ma'nidegi so'zler bolg'ani' ushi'n shi'g'armani'n' tiline xali'qshi'lli'q ha'm obrazli'li'q beriw ushi'n xi'zmet qi'lg'an. Shayi'r wo'zinin' shi'g'armalari'nda metonimiya ha'm sinekdoxalardi' ju'da' wori'nli' qollang'an.

Solay etip, metonimiya ha'm sinekdoxalar tilde de, ko'rkem a'debiyatta da metaforag'a qarag'anda sezilerli da'rejede az ushi'rasadi'. Metonimiya wo'z ara baylani'si'na ko're awi'spali' ma'nide qollani'li'wi', sinekdoxa pu'tinnin'

worni'na woni'n' bo'leginin' qatnasi'na baylani'si'n ma'ninin' awi'si'wi' boli'p, bunday baylani'slar metaforadag'i' uqsasli'q qatnaslarg'a qarag'anda az tarqalg'an. Sebebi bir predmet yoki qubi'li's penen basqa predmet yamasa qubi'li's wortasi'ndag'i' uqsasli'q sheksiz bolg'ani' ushi'n da metaforani'n' payda boli'w derekleri de sheksiz. Metonimiya ha'm sinekdoxani'n' payda boli'w joli' ha'm usi'llari' bolsa wolar tiykarlanatug'i'n baylani'slardi'n' turmi'sta sheklengen bolg'ani' ushi'n da wonsha ko'p yemes. Bul ko'zqarastan ali'p qarag'anda, metonimiya ha'm sinekdoxa tek ko'rkem su'wretlew qurali' si'pati'nda ko'rkem a'debiyatta, al uli'wma alg'anda, tilde de wonsha ken' tarqalmag'an. Soni'n' menen birge, ko'rkem a'debiyattag'i' metonimiya ha'm sinekdoxalardi'n' ko'pshilik bo'legi de tillik qubi'li'slar boli'p, wolar buri'nnan tilde tayar hali'nda qollani'li'p kiyati'r. Basqasha aytqanda, avtordi'n' jekke metonimiya ha'm sinekdoxalari' ju'da' az ushi'rasadi'. Bul jag'daydi' I.Yusupovti'n' shi'g'armalari' tilinde de toli'q ko'riwge boladi'.

U'shinshi bap

Epitetler, giperbola ha'm litotalar, ironiya, janlandi'ri'w ha'm perifrazalardi'n' qollani'li'wi'

Epitetlerdin' qollani'li'wi'

Predmet yamasa ha'reketke ta'n bolg'an belgini, qa'siyetti, sapani' ayi'ri'qsha ani'qlap, woni' obrazli' yetip ko'rsetiw ushi'n awi'spali' ma'nide qollani'lg'an so'z *epitet* dep ataladi'. Mi'sallar:

Jaqtı' du'nya ko'rip *quwang'an* bulaq,

Gu'mis ku'lki menen aqti' si'ldi'rap («Bulaq haqqi'nda ballada»).

Xosh boli'n', *alti'n jag'i'stag'i'*,

Livadiya ju'zimlikleri («Livadiya ju'zimliklerine»).

Epitetler I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda ko'p qollani'lg'an. Shayi'r wo'zi su'wretlep ati'rg'an waqi'yag'a, qubi'li'slarg'a, qaharmanlarg'a ta'n belgilerdi daralap, ayqi'nlap ayi'ri'qsha yetip ko'rsetiw ushi'n epitetlerden wori'nli' ha'm wo'nimli paydalana alg'an. Mi'sallar:

Muz tu'serde tuwlap wol *hasi'l bali'q*,

Qi'zi'l suw ten'izge gu'wlep jetkende.

Gu'lshe shabaqlari'n du'rletip aydap,

Ko'k ten'izge keler yedi masayrap.

Suwi'q yedi *ji'lqi' minez aybati'n'*,

Ju'zin'e arasat i'zg'ari' urg'an.

Japakesh *u'mit ag'ashi'*,

Seni ko'rsem jasag'i'm keler.

Suwi' *qumaytlang'an bir a'zim da'rya*,

Ruwxi'm arqali' ag'i'p baradi'.

Shayi'rdi'n' «Duzli' samallar» toplami'nan keltirilgen bul qatarlarda *hasi'l bali'q, gu'mis shabaq, ji'lqi' minez aybati'n', u'mit ag'ashi', qumaytlang'an bir a'zim da'rya* so'zleri epitetler boli'p, wolar shayi'r ta'repinen sheber qollani'lg'an.

Suwi' qumaytlang'an bir a'zim da'rya,

Ruwxi'm arqali' ag'i'p baradi'.

Shayi'rdi'n' «Duzli' samallar» toplami'nan keltirilgen bul qatarlarda *hasi'l bali'q, gu'mis shabaq, ji'lqi' minez aybati'n', u'mit ag'ashi', qumaytlang'an bir a'zim da'rya* so'zleri epitetler boli'p, wolar shayi'r ta'repinen sheber qollani'lg'an.

Epitet – grek tilinen – ani'qlaw ma'nisinde. Ko'rkem a'debiyat tilinde predmet, waqi'ya, ha'diyse, tu'sinik ha'm adamlardi'n' belgi-si'patlari'n ani'qlap, si'patlap keletug'i'n troplardi'n' bir tu'ri. Ani'qlawshi' so'z ani'qlanatug'i'n so'z benen birigip, o'zinin' belgi-qa'siyetlerin og'an ko'shirgen halda su'wretlew obektinin' anaw yamasa mi'naw tamanlari'n si'patlaydi'¹. Epitettin' ko'rkemlew xi'zmeti sonda, ol arqali' shayi'r yaki jazi'wshi' qaharmanni'n' yamasa qubi'li'sti'n' o'zine ta'n belgilerin ayri'qsha ko'rsetip, og'an oqi'wshi'ni'n' di'qqati'n tartadi', onda emotsiya payda etedi.

Suli'wlar i'shqi'nda ba'rha ku'ydirip,

Oynawg'a u'yrengen **ha'zilkesh** ta'g'dir,

G'aybana ashi'qli'q penen su'ydirip,

Si'namaq bolg'andi', ba'lki, tag'i' bir. (66-bet)

Bul qosi'qta shayi'rdi'n' jeke o'mirinde ju'z bergen waqi'yalarg'a baylani'sli' ishki gu'yzelisleri sa'wlelengen. Lirikali'q qaharmanni'n' jasi' o'tkennen son'g'i' o'z o'mirine baha beriwleri, muhabbat su'yiwsilik sezimlerin su'wretley oti'ri'p, insan ushi'n ha'miyshe i'shqi'-muhabbat muhaddes tuyg'i' boli'p qalatug'i'nli'g'i' haqqi'ndag'i' ko'rkem mazmundi'

¹ Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. Тошкент, Ўзбекистон, 2002, 338-бет.

ju'zege shi'g'aradi'. Bunda ta'g'dirge baylani'sli' «ha'zilkesh» epitetin qollana oti'ri'p, insan o'mirinin' keskin qarama-qarsi'li'qlardan, gu'reslerden, baxi't penen birge baxi'tsi'zli'qlardan turatug'i'ni' haqki'nda qo'rkem oylari'n alg'a su'redi.

Epitet zatqa, qubi'li'sqa, waqi'yag'a tiyisli bolg'an qanday da bir belgini, sapani', qa'siyetti, wo'zgeshelikti obrazli' bahalap ko'rsetiw maqsetinde awi'spali' ma'nide qollani'ladi'. Epitetlerde obrazli'li'q, su'wretlilik, emocional-ekspressivlik ma'ni ja'mlengen boli'p, wolar belgili bir ko'rkemlik-stillik maqsette tan'lap qollani'ladi'. Ko'pshilik a'debiyatlarda wol poetikali'q ani'qlawi'sh dep te ju'ritiledi. Epitet atli'q, kelbetlik, kelbetlik feyillerden boladi'.

I.Yusupovti'n' lirikasi' kelbetliklerden bolg'an epitetlerge wog'ada bay ha'm individual-stillik qollani'li'wi' menen aji'rali'p turadi'. Lirikali'q qaharman obrazi'n jasawda, ta'biyat ko'rinislerin, qubi'li'slari'n sa'wlelendiriwde – peyzaj jasawda, adam portretlerin si'zi'wda, tu'rli xarakterler do'retiwde epitet shayi'r ushi'n tapti'rmaytug'i'n su'wretlew qurali'. I.Yusupov til birliklerin jan'a jag'daylarda ma'nilik jaqtan jan'arti'p paydalang'an:

Uyasi' buzi'lg'an qustay bezigip,

Ilag'adi' *taza jesir* periyzat. («Bu'lbil uyasi'»).

Salqi'n janli' qi'zi' da'rya piyrinin',

Jigit ju'reginin' teren' iyrimin,

Ha'wijge keltirip, boyi'n qi'zdi'ri'p,

Qandi'ra almadi' muhabbat miyrin. («Poseydonni'n' g'a'zebi»).

Taza jesir so'zinde u'lken ma'ni wo'tkirligi ja'mlengen. Wol lirikali'q qaharmanni'n' halati'n, bir jag'daydan basqa jag'dayg'a wo'zgergen hali'n si'patlap tur. Yekinshisinde *salqi'n janli'* okkazional so'z qi'zdi'n' du'nyasi'n obrazli' ko'rsetedi.

Shayi'r kelbetliklerden jan'a-jan'a epitetler do'retken. Mi'sali':

Xosh iyisli mirt penen qi'zi'l gu'l ha'm baq,

Ju'zim wo'rmelegen nag'i'sli' sharbaq,

Tardi'n' na'zik sazi', shayi'r ba'yiti,

Quwi's gewde xandi' turmadi' arbap. («Eski fontan ertegi»).

Sarayi'ndag'i' barli'q mu'mkinshilikler de qewlin qanaatlandi'rmag'an xanni'n' ishki du'nyasi'n shayi'r do'retken *quwi's gewde* so'zi epitetlik ma'nide ko'rkemlep ko'rsetedi.

Quwi's gewde so'zi – jan'a poetika-stilistikali'q ma'nidegi individual avtorli'q epitet. Bunday epitetler shayi'r poeziyasi' tilinde avtorli'q woy-pikirdi ko'rkemlep bezewshi usi'l. Mi'sali':

Qi'rqi'p taslap a'neydey qos buri'mi'n,

«Kayi'q forma» tufli kiyip dali'yi'p.

(«No'kistegi kan gu'llerine»).

Shayi'r paydalang'an epitetler struktura-semantikali'q jaqtan ha'r qi'yli' boli'p, wolar predmetlerdi, ta'biyatti', ko'rinislerdi ha'mme ta'repinen si'patlaydi'. Bul wori'nda da shayi'r di'n' jeke sheberligi, jan'a so'z do'retip paydalani'wdag'i' tapqi'rli'g'i' ko'zge tu'sedi. Mi'sali':

Mari' u'stinde maren shapaq keshki ku'n,

Ko'gershinler woynar qorg'an basi'nda.

(«Gilemshi hayal haqqi'nda haqi'yqatli'q»).

Marena – gilem ushi'n qi'zi'l boyaw ali'natug'i'n sho'p dep ko'rsetilgen. *Maren shapaq* degen dizbekte wol «qi'zi'l» degen ma'nide qollani'lg'an. Demek, *qi'zi'l* ren'in, ku'n batar aldi'ndag'i' ko'rinisti, peyzajdi' su'wretlewde avtor do'retken jan'a dizbek *maren shapaq* - ta'biyatti'n' avtor si'zg'an wo'zgeshe su'wreti.

Kelbetlikler epitetlik xi'zmette portretlerdi jasawda, hayal-qi'zlar obrazi'n, portretin jarati'wda jan'a struktura-semantikali'q imkaniyatlar beredi. Mi'sallar:

Ku'n kelbetli sahra qi'zi',

Tumaris basladi' so'zin. («Tumaris»).

Bal barmaqli' qoli'n'nan quy qi'mi'zdi',
Iyshanbayday jigitti tabalmassan'. («Iyshanbay ku'yi»).

Mo'ldir suwg'a suliw bir ko'z tasladi',
Gu'l ju'zikli qoldan jigit usladi'. («Joldas mug'allim»)

Tan'a mu'yiz ko'kirekte,
Ishqi' woti' lawlap ketti. («Tumaris»).

Shayi'r quslardi', wolardi'n' belgilerin, ha'r birewinin' wo'zine ta'n
wo'zgesheliklerin si'patlag'anda kelbetliklerden individual avtorli'q epitetler
jasag'an. Mi'sallar:

Bu'rkit te yemespen jawi'z pa'njeli,
Quzg'i'n da yemespen wo'limtik jegen. («Alasar qus a'n'gimesi»).

Hind yelshisi – ala shapan wo'pepek,
A'lha'bbiz, saq ju'rip bul ku'nge jetken! («Bu'lbil uyasi'»).

Ji'lan basli' jelmayalar
Adam kibi asi'li'sti' («Tumaris»).

Shayi'r A'miwda'ryani'n' tarnawi' quri'lg'annan keyin, woni'n' buri'ng'i'
kelbetin *aydarha su'wretli* so'zi menen bere alg'an.

Qa'ne, yendi woni'n' tulpar si'yag'i',
Aydarha su'wretli aybati' qayda? («Taqiyatas tarnawi' jani'ndag'i'
oylani'w»).

Aydi' ta'riyplewde ko'plegen da'stu'riy epitetler qollani'ladi'. Al,
I.Yusupov poeziyasi'nda ay jan'asha, individual si'patlanadi'. Bul jerde
kelbetliklerdin' a'hmiyeti u'lken. Mi'sali':

Asqar mu'yiz ay asti'nda,
Kim ko'rindi sag'i'nbag'an. («Tumaris»).

Bul yelde shayi'r ko'pbiz ko'zge tu'sken,
Ba'ri bir *qoyan soqpaq* izge tu'sken. («Keshki jol woylari»).

Ji'lan ko'zli ji'lji'p bulaq,
Kali'n' shatli'q arasi'nan. («Tumaris»).

An' minezli an'i'zaq jel
Do'reteri – Qurg'aqshi'li'q. («Akaciya gu'llegen jer»).

Shayi'r wo'zinin' lirikasi'nda epitettin' poetikali'q tildegi a'hmiyetli wazi'ypasi'n a'melge asi'ra woti'ri'p, predmet, waqi'ya, ha'diyse ha'm t.b. yen' si'patli', yelewli belgilerin ayqi'nlap, konkretlestiriw arqali' woy-pikirdin' emocional-ekspressivli boli'wi'n, woqi'wshi'g'a estetikali'q zawi'q beriwdi ta'miyinlegen. Troplar tuwrali' M.Polyakovti'n' miynetinde mi'naday pikir keltiriledi: «Shayi'r ne oyladi' ha'm ol ne jazdi'? Mine usi' arali'qta ken'islik payda boladi' ha'm bul ken'islik belgili formag'a iye boladi'. Bul forma figura dep ataladi'»¹ Shi'g'armalardag'i' troplarg'a da poetikali'q elementler si'pati'nda qatnas jasawi'mi'z ko'rkem shi'g'arma tuwrali' tu'siniklerimizdi ja'ne de ken'eytedi. «Ha'r bir jazi'wshi' tilinin' sintaksislik quri'li'si' o'zinshelik si'patlarg'a iye,—dep jazadi' G.L.Abramovich,—bul quri'li's jazi'wshi' do'retpesinin' uli'wma si'pati'na da, sa'wleleniwshi ani'q bir obektke de ha'm jazi'wshi'ni'n' maqsetine g'a'rezli. Jazi'wshi' do'retpesinin' uli'wma si'pati' oni'n' o'zinshelik jazi'w usi'li'nda ha'm poetikali'q sintaksiste ja'mlengen»²

Wolardi' shayi'r peyzaj, portret, xarakter jasawda ha'm qaharmanni'n' ishki ruwxı'y halati'n, keshirmelerin sa'wlelendiriwde sheber qollang'an, epitet ushi'n individual avtorli'q kelbetlikler do'retken.

¹Поляков М.Я. Вопросы поэтики и художественной семантики. —Москва: Советский писатель, 1986. -212 с.

² Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение. Москва: Просвещение. 1979, 164-ст.

Epitet – predmet yamasa ha’reketke ta’n bolg’an belgini, qa’siyetti, sapani’ ayi’ri’qsha ani’qlap, woni’ obrazli’ ko’rsetiw ushi’n awi’spali’ ma’nide qollani’lg’an so’z.

Shayi’rdi’n’ «Dala a’rmanlari’» poemasi’nda epitetler arqali’ predmettin’ yamasa qubi’li’shti’n’ qa’siyetleri ayi’ri’qsha ko’zge tu’serlik yetip obrazli’ su’wretlengen. Mi’sallar:

Sezgir sezim sezer danani’n’ jani’n,
Ushqi’r qi’yal ug’ar bul ken’liklerdi.

Alti’n shash tolqi’ni’ shan’g’a bi’lg’ani’p,
Appaq moyali’shqa aralar geyde.

Ko’mir qara shashi’ qayi’si’p toqi’p.

Taynapi’r texnika ka’rwani’ shi’qti’.

Alti’n woypat awi’li’mni’n’ si’rti’nda.

Jazayi’n jollarda shan’larg’a bati’p,
Sol ot ju’rek burawshi’lar haqqi’nda.

Bul mi’sallardag’i’ *sezgir sezim, ushqi’r qi’yal, alti’n shash, appaq mayali’sh, ko’mir qara shash, taynapi’r texnika, alti’n woypat, wot ju’rek burawshi’lar* dizbeklerindegi ani’qlawi’sh epitetler arqali’ predmetke ta’n bolg’an belgiler, qa’siyetler ayri’qsha ani’qlani’p, so’zdin’ obrazli’li’g’i’n artti’ri’p tur. Sonday-aq poemadag’i’:

Shi’qti’ ma’rt woyshi’llar asaw sahrani’n’,
Woy pikir a’rmani’n izertlemekte.

Qaysar qurg’aqshi’li’q - sho’l armiyasi’.
Wonda merwert suwdi’ yeki ko’k ten’iz,

Salqi'n lebi menen jelpip shalqi'ydi'.

Jasi'l wotlaqlar bar maysasi' semiz,

Juwsanni'n' xosh iyisi wonda an'qi'ydi',

Suwi'q haqi'yqatti'n' wo'tkir ko'zine,

Jaltarmay ma'rtlerine tikke qarsi'.

Mi'sallardag'i' *asaw* (sahra), *qaysar* (qurg'aqshi'li'q), *merwert suwli'* (ten'iz), *suwi'q* (haqi'yqat) epitetleri awi'spali' ma'nidegi so'zlerden boli'p, predmettin' belgisin obrazli' ha'm wo'tkir yetip ku'sheytip tur. Bul epitetler tek usi' poemada shayi'r ta'repinen qollani'lg'an, woni'n' jeke stiline ta'n epitetler. Wolar avtordi'n' so'z qollani'w sheberliginen do'regen ha'm shi'g'armadag'i' so'z yetilgen predmetlerdin', qubi'li'slardi'n', waqi'yalardi'n' ko'rkem su'wretleniwinde u'lken xi'zmet atqari'p tur.

Giperbola ha'm litotalardi'n' qollani'li'wi'

Giperbola – predmettin' yamasa qubi'li'sti'n' turpatin', ku'shin, ma'nisin asi'ri'p, ku'sheytip ko'rsetiwshi so'zler. Mi'sallar:

Asqar taw *Elburs aspang'a tiygen*,

Si'mbatli' *aq to'sin ko'kshe bult su'ygen*. («Sag'i'ni'w»).

Bir qa'lem tartqanda gu'ller g'umshalasi'n,

Jup qa'lem ji'lg'ada suwlar hag'lasi'n,

U'sh qa'lemde bu'lbil shegip nalasi'n,

Ishqi' pa'ryadi'nda pa'rwana bolsi'n

(«Qi'zi'n' go'zzal bolsi'n, shayra bolsi'n»).

I.Yusupov wo'zinin' shi'g'armalari'nda qubi'li'sti', waqi'yani' yamasa wolardi'n' belgisin stillik maqsette ayri'qshalap, ulg'ayti'p ko'rsetken, sol arqali' woqi'wshi'da u'lken ta'sir qaldi'ri'wg'a yerisken.

Ko'rkem shi'g'armada anaw yaki mi'naw na'rselerdi, sharayatlardi', personajlardi', olardi'n' is-ha'reketlerin ha'dden ti's u'lkeytip, asi'ra su'wretlew

giperbola dep ataladi'. Ko'rkem so'z sheberleri ta'sirshen'likti ku'sheytiw, obrazli'li'qti' artti'ri'w maqsetinde giperbolani' qollanadi'.

Dosjan, Womarlardi'n' pa'ti basi'ldi',
Birazlar murt qoyi'p, murni'n jasi'rdi',
Shi'lpi'q pa'ste qali'p, tawlar bas urdi',
Biyiginen Kavkaz, Qi'ri'm ko'rindi.

Shayi'r bunda giperbolani' qollani'w arqali' lirikali'q obrazdi'n' ishki du'nyasi'n teren' ashi'wg'a ha'm qosi'kti'n' yumorli'q si'pati'n ku'sheytiwge erisken. Bul qatarlardi' owqi'g'anda yerksiz jen'il ku'lki payda boladi', yeki talant iyesi arasi'ndag'i' bekkem dosli'q tu'siniledi. Giperbola su'wretlew protsesine ayri'qsha tu's berip, pikirdin' ko'rkemligin ta'miyinlegen.

I.Yusupovti'n' poeziyasi'nda giperbola usi'li' da wori'nli' isletilip, emocional-ekspressivlik ushi'n xi'zmet yetedi. Woni'n' do'retpelerinde kelbetlikler asi'ra su'wretlew din' qurali'. Mi'sali': «Aq alti'n patshasi' - wo'zbek ag'amni'n'» qu'diretli qoli' menen jarati'lg'an paxtani'n' «tariyx ko'rmegen bir zor» ka'rwani'n ja'ne de artti'ri'p su'wretlegen:

Mi'n'-mi'n' telejkali'q bir ulli' ka'rgan,
O'zbekistan jollari'nda ag'adi'.

(«Ja'ne Jayhun boli'p aqti'n' da keldin'»).

Shayi'r di'n' dosti' Worazaq Bekbawlievke arnap jazg'an ha'zil qosi'g'i'nda «muri'n» sinekdoxasi' qollani'lg'an.

Bes to'beden na'zer salsam ha'r jayg'a,
Mag'an bir a'jayi'p muri'n ko'rindi,
Ishqi' oti' jaman eken janlari'm,
Muri'nlar ishinde buri'n ko'rindi. (63-bet)

Bunda shayi'r di'n' o'z dosti'na bolg'an ji'lli' qari'm-qatnasi', dosli'q sezimlari ha'zil tu'rinde berilgen. Qosi'qti' bastan aqi'ri'na woqi'p qarag'ani'mi'zda lirikali'q personaj yetip ali'ng'an shayi'r di'n' zamanlasi' Wo.Bekbawlievtin' xarakteri, insan si'pati'ndag'i' kelbeti, haq kewilligi, kewli

tazali'g'i' «muri'n» sinekdoxasi'ni'n' a'tirapi'na ja'mlep sa'wlelendirilgen. Sinekdoxa –woy-pikirdi ko'rkemlep beriw ushi'n qollani'latug'i'n poetikali'q qurallardi'n' biri.

Usi' qosi'qta ori'nli' qollani'lg'an **giperbola** da qosi'qti'n' ko'rkemligin ta'miyinlewge qatnasti'ri'lg'an. Ko'rkem shi'g'armada anaw yaki mi'naw na'rselerdi, sharayatlardi', personajlardi', olardi'n' is-ha'reketlerin ha'dden ti's u'lkeytip, asi'ra su'wretlew giperbola dep ataladi'. Ko'rkem so'z sheberleri ta'sirshen'likti ku'sheytiw, obrazli'li'qti' artti'ri'w maqsetinde giperbolani' qollanadi'.

Dosjan, Womarlardi'n' pa'ti basi'ldi',
Birazlar murt qoyi'p, murni'n jasi'rdi',
Shi'lpi'q pa'ste qali'p, tawlar bas urdi',
Biyiginen Kavkaz, Qi'ri'm ko'rindi.

Shayi'r bunda giperbolani' qollani'w arqali' lirikali'q obrazdi'n' ishki du'nyasi'n teren' ashi'wg'a ha'm qosi'kti'n' yumorli'q si'pati'n ku'sheytiwge yerisken. Bul qatarlardi' woqi'g'anda yerksiz jen'il ku'lki payda boladi', eki talant iyesi arasi'ndag'i' bekkem dosli'q tu'siniledi. Giperbola su'wretlew protsesine ayri'qsha tu's berip, pikirdin' ko'rkemligin ta'miyinlegen.

Adamdag'i' qaysarli'q, alg'a qoyi'lg'an maqsetke yerisiwdegi qaytpasli'q, qi'yi'nshi'li'qqa to'zimplilik, wo'limge boysi'nbaw bi'lay asi'ri'p su'wretlengen:

«Bilmedim, bul netken tas janli' adam?»,

Dep a'jel shegindi sorg'alap teri. («Dala a'rmanlari'»)

Shayi'r shi'g'armalari'nda bunnan basqa da giperbolali'q su'wretlewler de ushi'rasadi':

Ma'n'gi qaysar, ma'n'gi jas minezinde,

Pa'ki batpas saqal basqan ju'zinde. («Dala a'rmanlari'»).

Uzi'n boyli' belorus jazi'wshi'si'ni'n' turpati'n ulg'ayti'p avtor jeke stillik giperbola menen su'wretlegen:

Ha'm de Maksim Tanktin' jan'a qosi'g'i'n,

Bri'ldi'n' bir yari'm adamli'q boyi'n.

(«Bul aqsham juldi'zlar sonday iri edi»).

Litota – giperbolag'a qarama-qarsi' ma'nide boli'p, predmettin' yamasa qubi'li'sti'n' turpatin', ku'shin, ma'nisin ju'da' kishireytip, pa'seytip ko'rsetedi. Mi'sali':

Awzi'nan sari'si' ketpegen yele,

Sen bir *palapansan'*. («Aktrisanin' i'g'balii'»).

I.Yusupov hayal-qi'zlar obrazlari'n do'retiwde, wolardi'n' portretin jasawda shayi'r da'stu'riy litotalardan do'retiwshilik penen paydalana alg'an. Mi'sali':

Jigit ko'rdi ani'q anaday jerden,

Qumi'rsqa su'wretli na'zik bel yeken.

(«Sallana-dolana barar bir janan»).

Shayi'r su'wretlenip woti'rg'an obektti – qi'zdi'n' belin, woni'n' na'zik ha'm jin'ishkeligin ha'dden kishireytip *qumi'ri'sqa su'wretli* dep si'patlaydi'.

I.Yusupov do'retpelerinde qollani'lg'an litotalar ju'da' individual. Sonli'qtan wolar ta'sirli ja'ne predmettin' belgisin kishireytip su'wretlew menen birge, woni' ja'ne de ayqi'n, ko'zge tu'serlik yetip sa'wlelendirgen. Mi'sali':

Bunda *qi'l moyi'nli' qi'lshi'qsi'z sali'*,

Sallani'p, dolani'p i'rg'alar sonday. («Sali' ati'zlari'»).

I.Yusupov bir predmettin' belgisin kishireytip su'wretlewde bir so'zdi qaytalamastan, jan'a so'zler paydalang'an. Wolardi'n' ba'ri de ta'nha' I.Yusupov su'wretleniwine ta'n bolg'anli'qtan, kontekstte okkazonal ma'nileri menen ju'zege kelip, shi'g'armani'n' ta'sirligin ku'sheytip ko'rsetedi. Bunday novatorli'q shayi'rdi'n' wo'zi do'retken *shiybalti'r* ha'm *shiybuwi'n* so'zlerindegi litotali'q ma'nilerden ayqi'n ko'rinedi:

Yedireyip mayali'shli' jasqada,

Tur kiyiktin' bir *shiybalti'r* i'lag'i'. («Arashan»).

Bul *shiybuwi'n* ayaqlari'm,

Nege shandi'p baylanadi'? («Tusawli' kiyik»).

Kelbetliklerdi giperbolali'q ha'm litotali'q ma'nilerde paydalang'anda shayi'rdi'n' tildin' so'z jasaw mu'mkinshiliklerinen do'retiwshilik penen paydalani'p, woni' bayi'tqani' ha'm shi'g'armani'n' ta'sirliligi ushi'n individualli'q penen paydalang'ani' ko'rinedi.

Ironiyali'q su'wretlewler

Ironiya - so'zi woni'n' tuwra ma'nisine kerisinshe ma'nide qollani'w. Sonli'qtan da ironiya ha'r qi'yli' astarli' ma'nini an'lati'p, satirali'q ha'm yumorli'q shi'g'armalarda, ko'plep ushi'rasadi'. Ironiyada jazi'wshi'ni'n' su'wretlenip ati'rg'an waqi'ya, qubi'li's ha'm predmetlerdin' belgileri u'stinen ku'liwi, mi'sqi'llawi' tiykarg'i' wori'nda turadi'. Si'rttan qarag'anda jazi'wshi' duri'si'n ayti'p woti'rg'an si'yaqli' ko'rinedi, biraq usi' arqali' wol so'zlerdi tiykarg'i' ma'nisinde yemes, al wog'an qarama-qarsi' ma'nide qollani'p, su'wretlenip ati'rg'an waqi'yani'n', zatti'n' u'stinen ashshi' mi'sqi'l menen masqaralap ku'ledi.

Geypara so'zler shayi'r tilinde ayti'lajaq woy-pikirdi avtorli'q maqsette ju'zege shi'g'aratug'i'n ko'rkemlik quralg'a aynalg'an. Mi'sali':

Qalani' jaw qamal yetti bir waqta,

Yel basi'na tuwdi' ja'ne da'rtli ku'n.

La'shker basi' bir ma'rt yeken biraq ta,

(Jaw dabolsa aytpay bolmas ma'rtligin). («Ayaz qala»).

Bul jerde *ma'rt* so'zi bir qarag'anda tuwra ma'nide qollani'li'p ati'rg'anday, biraq qosi'qti'n' dawami'nda bul ma'rtliktin' «si'ri'» ashi'ladi':

Bir biyikke shi'g'i'p ali'p wol adam,

Qorazlani'p buyri'q berdi daladan:

«Biz kelgenbiz yerkek penen uri'si'wg'a,

Kati'nlar tez shi'qsi'n – dedi-qaladan,

Shashi' uzi'n, qi'sqa wolardi'n' aqi'li',

Bir aqshamda ketsin wolar maquli',

Ha'tte, ha'r bir hayal kerek buyi'mni'n',

Ko'tergenshe a'ketiwge haqi'li'».

Bul jerde *ma'rt* so'zi qarama-qarsi' ma'nisinde jumsali'p, shayi'r jawdi'n' la'shker basi'si'ni'n' xarakterin, aqmaqli'g'i'n, aqi'lsi'z, aldani'wg'a, jen'iliske wo'zi jol ashi'p berip woti'rg'ani'n astarli' mi'sqi'llap ku'lgen.

Shayi'rdi'n' yumor-satirali'q shi'g'armalari'nda kelbetlikler ironiyali'q planda sheber paydalani'lg'an. Woni'n' «Avariya» qosi'g'i'ndag'i' mi'na qatarlardi' ali'p qarayi'q:

Qos mashina, yeki bati'r,

Bola qaldi' shati'r-shati'r,

Yeki *bat*i'r ku'shti ja'mlep,

Ayg'i'rdayi'n ketti ha'n'lep,

Bunda mashina shoferi' menen arbakesh yeki bati'r si'pati'nda, yag'ni'y wolardi'n' bir-birine qarsi' ha'reketleri, qi'li'qlari', bir-birinen qalmay, mise tutpay islegen isleri bati'rlarg'a ten'estirilip ku'lkili su'wretlengen. Bul jerde shayi'rdi'n' astarli' ku'lki menen mi'sqi'llap woti'rg'ani' bayqaladi'. Epigramma janri'nda da shayi'r kelbetliklerdegi ishki semantikali'q ta'replerdi na'zik abaylap, wolardag'i' ma'nilik wo'zgesheliklerdi tapqi'rli'q penen paydalang'an:

Bir *da'bdebeli ilimpazg'a*

Yegerde men patsha bolsam jazali' qulg'a,

Kitabi'n'di' woqi'tar yedim, sati'p alg'i'zi'p pulg'a.

Bul jerde ga'p shi'n ma'nisindegi wo'mir joli'n ilimge berip, wo'zinin' haqi'yqi'y belgileri menen tani'lg'an, bahali' ilimiy miynetler jazg'an ilimpaz haqqi'nda yemes, kerisinshe, atag'i' bar da, sawati' joq, kitabi' bar da, ilimiy sapasi' joq, gewek «ilimpazsi'maqlar» haqqi'nda barati'rg'ani' tu'sinikli. Shayi'r *da'bdebeli* so'zin duri's tan'lap, woni' ashshi' mi'sqi'lg'a qaplap, ironiyali'q su'wretlewdin' a'jayi'p ko'rinishin bere alg'an.

I.Yusupovti'n' «Da'wran» qosi'g'i'nda *tulpar* so'zi ironiyali'q ma'nide qollani'li'p, wog'an ju'da' ken' mazmun berilgen:

«Pay, yeneg'ar, mi'na yeshek,
Lap bolmaydi'-aw tulpar desek.
Quyri'g'i'n samalg'a to'sep,
Shabi'wi'na qaran'» deser.

Tulpar so'zin yeshekke baylani'sli' qollani'p, shayi'r ashshi' mi'sqi'l, keketiw menen ironiyali'q su'wretlewge yerisken. Ayti'lajaq woy-pikir tuwri'yemes, wog'an keru ma'nide sheber berilgen.

Shayi'r wo'zinin' «Paydaku'nem Wo'mirbek» qosi'g'i'nda da ironiyali'q su'wretlewlerdin' jeke stillik u'lgileri sheber do'retilgen:

«Bu'gin wo'zim tani'tti'm-aw talayg'a,
Yepsiz yemes yekenmen, - dep – qalay da».
Ay-hay bizin' *paydaku'nem* jas jigit,
Keler bati'p belshesinen i'layg'a.

U'yge, ata-anasi'na qayi'ri'n tiygizbey, qayqi'li'qti'n' joli'nda «pida'boli'p» ju'rgen Wo'mirbektin' anasi'ni'n' zori'na ushi'rap, bazardan ishek-qari'n ali'p, woni' sata almay u'yine arqalap, qalg'an zi'yani' *paydaku'nem*, *yepsiz yemes* so'zleri arqali' ironiyali'q, keru ma'nide sheber su'wretlengen.

Janlandi'ri'wlardi'n' qollani'li'wi'

Janlandi'ri'w arqali' jansi'z predmet ha'm abstrakt tu'sinikler adamlarg'a ta'n bolg'an qa'siyetlerge, belgilerge iye boladi'.¹ Wolar adamlar si'yaqli' ha'reket yetedi, woylaydi', so'yleydi. Bul usi'l xali'q poeziyasi'nda (da'stanlarda, yerteklerde ha'm t.b.) ju'da' jiyi qollanadi', jansi'z predmetlerdi janlandi'ri'w arqali' wolarg'a ayi'ri'qsha qa'siyet, ku'sh, obrazli'li'q beriledi. Sonli'qtan da I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda wol obraz do'retiwshi basli'ko'rkemlew qurallari'ni'n' biri. Janlandi'ri'w adamlarg'a ta'n bolg'an qa'siyetlerdi jansi'z predmetler, ta'biyat ha'diyseleri, haywanat ya quslarga ko'shiriw arqali' payda bolatug'i'n su'wretlew qurali'. Ori's a'debiyattani'w

¹ Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы, 81-бет.

iliminde prozopopeya. geyde olitsetvorenje, wo'zbek, tu'rkmen ha'm qaraqalpaq a'debiyattani'w iliminde janlandi'ri'w dep ju'ritiledi. Prozopopeya grek tilinen "kelbet jasayman" degen ma'nini bildiredi.. "Janlandi'ri'w –su'wretlew obektin bo'rttirip, ayqi'n ha'm rawshan sa'wlelendiriwge imkaniyat beredi"¹, –dep jazadi' T.Boboev. "Insang'a ha'm janli' maqluqlarg'a ta'n belgiler ta'biyat qubi'li'slari'na, na'rselerge ha'm tu'siniklerge ko'shiriledi"²–dep si'patlama beredi E.Xudayberdiev. Janlandi'ri'w ko'rkem shi'g'armada jansi'z na'rselerdi jani' bar etip ko'rsetiw, yaki tilsiz na'rselerdi tili bar, so'yley alatug'i'n etip ko'rsetiw tiykari'nda payda etilip, pikirdin' obrazli'li'g'i'n ta'miyinleydi.

Ko'ller baqatosqi'n shuqi'rda qalg'an,

Bali'q oynap, bazar bolg'ani' jalg'an,

Suwsiz japti'n' boyi'ndag'i' tallar da,

Terbelip kewilsiz woylarg'a talg'an. (13-bet)

«A'miwda'rya» qosi'g'i'nda A'miwdin' buri'ng'i' ha'm ha'zirgi kelbeti sali'sti'ri'la woti'ri'p, shayi'r ekologiyali'q problemag'a baylani'sli' ishki gu'yzelislerin sa'wlelendiredi. Shayi'r da'slep da'ryani'n' buri'ng'i' dan'qi'n, oni'n' a'tirapi'nda wo'mir su'rgen dan'qli' adamlar ha'm qalalar tuwrali' woy ju'ritedi. Lirikali'q sezimlerde rawajlandi'ra woti'ri'p, bu'gingi ku'ndegi A'miwdin' ayani'shli' kelbetin, oni'n' a'tirapi'ndag'i' ekologiyali'q sharayatti' ortag'a qoyadi'. Qosi'qta problemani'n' kelip shi'g'i'w sebebi – ta'biyatqa naduri's qatnas ha'm woni'n' ja'birin tarti'p ati'rg'an ha'zirgi ha'm keleshek a'wladlar ta'g'diri jan ku'ydirip sa'wlelenedi. A'miw kelbetinin' obrazli' ko'rinishin beriwde janlandi'ri'wdan padalang'an. Da'ryani'n' bu'gingi awhali'nan oni'n' jag'asi'ndag'i' tallar da qa'weterlenip, woyg'a shu'mgen. Suwsiz rag'an tallardi'n' ko'rinishin beriwde wolarg'a adamg'a ta'n bolg'an qa'siyetti, woy su'riwdi beriw arqali' pikirdin' wo'tkirligi ju'zege kelgen. Ma'selen, shayi'r di'n' «Dala a'rmanlari'» poemasi'ndag'i' dala, sho'l,

¹ Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. Тошкент, Ўзбекистон, 2002, 345-бет.

² Худайбердиев Е. Адабиётшуносликка кириш. Тошкент. 2003. 141-бет

qurg'aqshi'li'q, sho'l ta'n'risi Delon uqsag'an romantikali'q qaharmanlar
adamlarsha so'yleydi. Mi'sallar:

Sho'l aytti': hay adam! Qoyi'n' saqlani'n'!
Ha'ddin'e baq mag'an «bag'i'n» demekke.

Men sho'lmen! Men-dogma, aytsam rasi'n.
An'i'zaq i'ssi'g'a buyi'rdi': Bar!, -dep

«Bilmedim, bul netken tas janli' adam», -
Dep a'jel shegindi sorg'alap teri.

Qan'i'rap qalg'an-saray sayalari'n,
Jati' sho'l ta'n'irisi si'pi'ri'p terin,
Adam degen naysap, a'stapuralla,
Sezip ju'rgen yeken g'oy du'nyamdi' menin'»
A'sirese poemadag'i' jansi'z predmetlerdin' adam ha'reketleri menen
si'patlani'wi' obrazli'li'qti' ku'sheytip ko'rsetedi. Mi'sallar:
«Suw» dep awzi'n ashi'p jati'r bos shelek.

Yegilgen gu'jimlar bi'lg'ar qurashi'n.

Sheksiz dala, du'zler gu'rsiner ti'nbay.

Wol sonda wot shashar, qar u'rer urli'p.
Poemada avtor ta'repinen sheber qollani'lg'an janlandi'ri'wlar ko'p
ushi'rasadi'.

Shayi'rdi'n' sonday-aq to'mendegi qosi'q qatarlari'nda da
janlandi'ri'wlardi' ko'riwge boladi'. Mi'sallar:

Aspang'a ser sali'p baqsam,
Juldi'zlar so'yleser aqsham («Kewil kewilden suw isher»).

Buyra jali'n jelpildetip parovoz shabar,
Qant zavodi' *moyi'n sozar* taw qi'spag'i'nan. («Alatawdan samal»).

Yegilgen gu'jimler bi'lg'ar qurashi'n («Dala a'rmanlari'»).

Perifrazalardi'n' qollani'li'wi'

Perifraza arqali' predmet yamasa qubi'li'sti'n' ati' tikkeley atalmay, tek woni'n' tiykarg'i' belgileri yamasa xarakterli ayi'rmashi'li'qlari' ashi'p ko'rsetiledi. Mi'sali':

Sol tawlardi'n' qabag'i'nda,
Shaxi'mardanni'n' bag'i'nda,
Qurban boli'p tan' shag'i'nda,
Jatar *yeriktin' sun'qar qusi'*,
Inqi'labti'n' ma'rt ji'rshi'si' («O'zbekistan»).

Mi'saldag'i' so'zler arqali' qosi'qti'n' wo'zbek shayi'ri' Hamza haqqi'nda yekenin tu'sinemiz.

Bul woqi'wshi'dan di'qqatli'qti', serlilikti talap yetedi, sebebi nenin' ayti'li'p ati'rg'ani'n an'law ushi'n wol sol predmet yaki qubi'li'sti'n' basli' belgilerin sog'an deyin biliwi kerek, bolmasa ayti'lg'an na'rse wog'an tu'siniksiz boli'p qaladi'. Sonli'qtan da perifraza ko'rkem shi'g'armada ayi'ri'qsha xi'zmet atqaradi'. I.Yusupovti'n' «Dala a'rmanlari'» poemasi'nda woni'n' bir neshe tu'rleri ushi'rasadi'. Mi'sallar:

Qu'diretli *yeki qum* imperiyasi' –
Menin' awqamlasi'm aynalamdag'i'.

Joq sol hawayi' ko'z, solg'an gu'l dala.

Qu'diretli *ko'k stixiya* woynag'i',
Adam hu'kiminde ag'ar bul jerden.

Ji'rlayi'n senlerdi wo'mirim boyi'na,

Sho'l prometeyleleri – baxi't ustasi'.

Bul mi'sallardag'i' *yeki qum* – Qaraqum ha'm qi'zi'lqumdi', *hawayi' ko'z*, *solg'an gu'l* – lala-sho'lde qali'p wo'lgen Mariyani', *ko'k stixiya* - ta'biyiy gazdi', *sho'l prometeyleleri* – burawlawshi'lardi' an'latadi'.

Poemada sonday-aq ko'rkemlew qurallari'ni'n' basqa tu'rleri de qollani'lg'an. Shi'g'arma romantikali'q poema bolg'anli'qtan, wonda giperbola, allegoriya da ushi'rasadi'. Mi'sali':

Woylay bilmegenler qayaqtan bilsin,

Jantaqti'n' *ju'z qulash tami'r yekenin*.

Shi'n' bermes *shi'g'aybay*-du'nyaxor g'arri'.

Birinshi mi'saldag'i' *ju'z qulash tami'r* predmettin' ku'shin asi'ri'p ko'rsetiwshi giperbola, al yekinshi mi'saldag'i' *shi'g'aybay* si'qmarli'qti'n' allegoriyasi'na mi'sal bola aladi'.

Solay yetip, epitetler I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda ko'p qollani'lg'an. Shayi'r wo'zi su'wretlep ati'rg'an waqi'yag'a, qubi'li'slarg'a, qaharmanlarg'a ta'n belgilerdi daralap, ayqi'nlap ayi'ri'qsha yetip ko'rsetiw ushi'n epitetlerden wori'nli' ha'm wo'nimli paydalana alg'an.

I.Yusupovti'n' lirikasi' kelbetliklerden bolg'an epitetlerge wog'ada bay ha'm individual-stillik qollani'li'wi' menen aji'rali'p turadi'. Lirikali'q qaharman obrazi'n jasawda, ta'biyat ko'rinislerin, qubi'li'slari'n sa'wlelendiriwde – peyzaj jasawda, adam portretlerin si'zi'wda, tu'rli xarakterler do'retiwde epitet shayi'r ushi'n tapti'rmaytug'i'n su'wretlew qurali'. I.Yusupov til birliklerin jan'a jag'daylarda ma'nilik jaqtan jan'arti'p paydalang'an.

Shayi'r paydalang'an epitetler struktura-semantikali'q jaqtan ha'r qi'yli' boli'p, wolar predmetlerdi, ta'biyatti', ko'rinislerdi ha'mme ta'repinen si'patlaydi'. Bul wori'nda da shayi'rdi'n' jeke sheberligi, jan'a so'z do'retip paydalani'wdag'i' tapqi'rli'g'i' ko'zge tu'sedi.

Shayi'r wo'zinin' lirikasi'nda epitetin' poetikali'q tildegi a'hmiyetli wazi'ypasi'n a'melge asi'ra woti'ri'p, predmet, waqi'ya, ha'diyse ha'm t.b. yen' si'patli', yelewli belgilerin ayqi'nlap, konkretlestiriw arqali' woy-pikirdin' emocional-ekspressivli boli'wi'n, woqi'wshi'g'a estetikali'q zawi'q beriwdi ta'miyinlegen. Wolardi' shayi'r peyzaj, portret, xarakter jasawda ha'm qaharmanni'n' ishki ruwx'i'y halati'n, keshirmelerin sa'wlelendiriwde sheber qollang'an, epitet ushi'n individual avtorli'q kelbetlikler do'retken.

I.Yusupov wo'zinin' shi'g'armalari'nda qubi'li'sti', waqi'yani' yamasa wolardi'n' belgisin stillik maqsette ayri'qshalap, ulg'ayti'p ko'rsetken, sol arqali' woqi'wshi'da u'lken ta'sir qaldi'ri'wg'a yerisken.

I.Yusupovti'n' poeziyasi'nda giperbola usi'li' da wori'nli' isletilip, emocional-ekspressivlik ushi'n xi'zmet yetedi. Woni'n' do'retpelerinde kelbetlikler asi'ra su'wretlew din' qurali'. Mi'sali': «Aq alti'n patshasi' - wo'zbek ag'amni'n'» qu'diretli qoli' menen jarati'lg'an paxtani'n' «tariyx ko'rmegen bir zor» ka'rwani'n ja'ne de artti'ri'p su'wretlegen.

I.Yusupov do'retpelerinde qollani'lg'an litotalar ju'da' individual. Sonli'qtan wolar ta'sirli ja'ne predmettin' belgisin kishireytip su'wretlew menen birge, woni' ja'ne de ayqi'n, ko'zge tu'serlik yetip sa'wlelendirgen.

Juwmaq

Ko'rkem shi'g'armani'n' tili a'debiy tildin' tariyxi'n u'yreniw ushi'n xi'zmet yetedi, sebebi ha'r qi'yli' da'wirlerde jazi'lg'an ko'rkem shi'g'armalarda tildin' rawajlani'w tariyxi'ndag'i' ha'r qi'yli' ni'zamli'qlar, wo'zgerisler sa'wlelenedi, til tariyxi' ushi'n a'hmiyetli materiallar saqlanadi'. Al ayi'ri'm talantli' jazi'wshi'lar wo'z shi'g'armalari'ni'n' tili menen a'debiy til normalari'ni'n' qa'liplesiwine ha'm rawajlani'wi'na u'lken ta'sir yetiwi mu'mkin, wolar a'debiy tildin' rawajlani'wi'na u'lken u'les qosadi'. Ma'selen, Pushkin, Abay, Berdaq shi'g'armalari'ni'n' tili.

A'debiy shi'g'armani'n' tilinin' ko'rkemligin u'yrengende woni'n' ko'rkemlik formalari'ni'n' barli'q ta'repleri yemes, al tek ko'rkem obraz ushi'n jazi'wshi' ta'repinen paydalani'lg'an til qurallari' izertlenedi,¹ yag'ni'y shi'g'armani'n' jekke obrazli'q quri'li'si'n jasawda jazi'wshi'ni'n' til qurallari'nan qalay paydalang'anli'g'i' ani'qlanadi'. Jazi'wshi' ko'rkem obraz jasaw ushi'n solarg'a sa'ykes til qurallari'n (so'zlerdi, so'z formalari'n, konstrukciyalardi') izleydi, olardi' tan'lap qollanadi', ko'rkem shi'g'armani'n' mazmuni', obrazlari' solar arqali' ko'rinedi.

Ha'zirgi qaraqalpaq poeziyasi'nda u'lken talant iyesi, ati' ko'pshilikke ma'lim I.Yusupovti'n' shi'g'armalari' tek wo'zinin' temasi', mazmuni' ha'm ideyasi' menen g'ana yemes, sonday-aq ko'rkem tili menen de ayi'ri'qsha wori'n iyeleydi. Shayi'r wo'zinin' do'retpelerinde tildegi so'zlerdi wori'nli' tan'lap, obrazli'li'q penen sheber paydalang'an. Woni'n' shi'g'armalari'ni'n' tili - ju'da' bay, ko'rkem ha'm ta'sirli.

Birinshi gezekte shayi'rdi'n' shi'g'armalari'ni'n' leksikasi', woni'n' so'zlik qurami' shayi'r ta'repinen so'zlerdin' tan'lap qollani'li'wi' u'lken qi'zi'g'i'wshi'li'q tuwg'i'zada.

Shayi'rdi'n' shi'g'armalari'nda so'zler ha'r qi'yli' stillik xi'zmetlerde sheber qollani'lg'an. Avtor wonda ayti'lajaq woy-pikirdi ha'r ta'repleme si'patlaw maqsetinde sinonimlerden, kontrastli'q kartinalar ushi'n antonimler,

¹ Шмелев Д.Н. Слово и образ. М., 1964, стр 16.

jan'a turmi'sti' su'wretlewde neologizmlerden, tilimizge da'wir talabi'na sa'ykes basqa tillerden kirip kelgen so'zlerden, emocional-ekspressiv leksikadan ha'm tildegi u'lken ekspressivlikke iye bolg'an frazeologizmlerden wori'nli' ha'm sheber paydalani'p, shi'g'arma tilinin' u'lken obrazli'li'g'i'na ha'm ko'rkemligine yerisken. Shi'g'armalari'nda tildegi so'zlerdi ha'r qi'yli' poetikali'q boyawlari' menen paydalani'w shayi'rdi'n' u'lken talant iyesi, ko'rkem so'zdin' sheberi yekenligin ko'rsetedi.

I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda tildin' ko'rkemlew qurallari' sheberlik penen paydalani'lg'an. A'sirese predmet yamasa qubi'li'sti'n' belgilerin ayi'ri'qsha ta'riplep, si'patlap, wolardi' biri-biri menen sali'sti'ri'p ha'm wolardi'n' uqsasli'q belgileri tiykari'nda wo'zara almasti'ri'p su'wretlewde shayi'r epitet, metafora, ten'ew, metonimiya ha'm t.b. qurallardi' sheber paydalang'an.

I.Yusupovti'n' ha'r bir shi'g'armasi'ndag'i' qaharmanlardi'n', waqi'yalardi'n' ko'rkem su'wretleniwi, wolardi'n' obrazli' boli'wi' sebebi, shayi'rdi'n' tildin' ko'rkem qurallari'nan wori'nli' ha'm sheber paydalana ali'w uqi'bi'n ko'rsetedi.

I.Yusupovti'n' ati' atalg'an toplami'ndag'i' qosi'qlari' zaman shi'nli'g'i'n, da'wir ko'rinishin sa'wlelendiririwi, ideyali'q naqma-naqli'g'i' menen birge, qaraqalpaq tilinin' teren' bayli'g'i'na, a'sirese, ko'rkem so'zdin' tu'rli qubi'li'slari'na iye boli'p yesaplanadi'. Qosi'qlarda ko'rkemliliknin' sha'rtleri bolg'an su'wretlew qurallari' menen usi'llari' pikirdin' obrazli'li'g'i'n, mazmunni'n' emotsional ta'sirshen'ligin ta'miyinlewde ayri'qsha xi'zmet atqaradi'. Bundag'i' shi'g'armalar teren' realizmi, joqari' da'rejedegi ko'rkemligi menen xarakterlenedi.

Til - a'debiyatti'n' birinshi elementi, sebebi ha'r qanday a'debiy shi'g'armani'n' ko'rkemligi woni'n' tili arqali', wondag'i' ko'rkemlew qurallari' arqali' ko'rinedi. I.Yusupov – til qurallari'nan wori'nli' ha'm sheber paydalang'an shayi'r. Woni'n' ha'r bir shi'g'armasi'ndag'i' ko'rkem ha'm

obrazli' so'zlerdin' ja'rdemi menen su'wretlengen waqi'yalar, woylar, qubi'li'slar woqi'wshi'g'a ku'shli ta'sir yetedi.

Uqsati'w ma'nisin bildiriwshi *-day//-dey, -tay//-tey* affiksi arqali' ha'm *misli, mi'sali', yan'li', kibi* ha'm t.b. ko'mekshi so'zler arqali' jasalg'an ten'ewler I.Yusupov shi'g'armalari'nda obrazli'li'q ushi'n shayi'r ta'repinen ken' qollani'lg'an.

Predmet yamasa qubi'li's ortasi'ndag'i' uqsasli'qti' sali'sti'ra oti'ri'p, shayi'r ko'plegen ten'ewlerdi qollang'an. Woni'n' shi'g'armalari'nda *-day // -dey, -tay // -tey* affiksi arqali' jasalg'an ten'ewler shayi'rdi'n' sheberligin ayqi'n ko'rsetip turadi'.

I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda metonimiya ha'm sinekdoxalar stillik maqsetlerde sheber qollani'lg'an. Metonimiya shayi'rdi'n' lirikasi'ni'n' ko'rkemlik quni'ni'n' arti'wi'na tiykar boli'p, wog'an kem so'zli, teren' ma'nili obrazli'li'q qosqan. Metonimiya I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda ko'rkem su'wretlewdin' belgili qurali' si'pati'nda u'lken rol atqaradi'.

Metonimiya da, metaforalar uqsap, ko'rkem shi'g'armalarda ko'rkem su'wretlewdin' belgili qurallari' si'pati'nda xi'zmet yetedi. Sonli'qtan ko'rkem so'z sheberi metonimiya arqali' awi'sqan ma'nili so'zlerden ji'yi paydalanadi', sol arqali' stillik wo'zgesheliklerdi, so'z obrazli'li'g'i'n, ma'ni wo'tkirligin do'retip woti'radi'.

Shayi'rdi'n' shi'g'armalari'nda sinekdoxalar da paydalani'lg'an.

I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda qollani'lg'an metonimiya ha'm sinekdoxalar, tiykari'nan, xali'q tilinde ken' tarqalg'an awi'spali' ma'nidegi so'zler bolg'ani' ushi'n shi'g'armani'n' tiline xali'qshi'lli'q ha'm obrazli'li'q beriw ushi'n xi'zmet qi'lg'an. Shayi'r wo'zinin' shi'g'armalari'nda metonimiya ha'm sinekdoxalardi' ju'da' wori'nli' qollang'an.

Epitetler I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda ko'p qollani'lg'an. Shayi'r wo'zi su'wretlep ati'rg'an waqi'yag'a, qubi'li'slarg'a qaharmanlarg'a ta'n belgilerdi daralap, ayqi'nlap ayri'qsha yetip ko'rsetiw ushi'n epitetlerden wori'nli' ha'm wo'nimli paydalana alg'an. Shayi'rdi'n' shi'g'armalari'nda

epitetler arqali' predmettin' yamasa qubi'li'sti'n' qa'siyetleri ayi'ri'qsha ko'zge tu'serlik yetip obrazli' su'wretlengen.

I.Yusupov wo'zinin' shi'g'armalari'nda qubi'li'sti', waqi'yani' yamasa wolardi'n' belgisin stillik maqsette ayri'qshalap, ulg'ayti'p ko'rsetken, sol arqali' woqi'wshi'g'a u'lken ta'sir qaldi'ri'wg'a yerisken.

I.Yusupovti'n' poeziyasi'nda giperbola usi'li' da wori'nli' isletilip, emocional ekspressivlik ushi'n xi'zmet yetken.

I.Yusupov do'retpesinde qollani'lg'an litotalar ju'da' individual. Sonli'qtan wolar ta'sirli ja'ne predmettin' belgisin kishireytip su'wretlew menen birge, woni' ja'ne de ani'q yetip sa'wlelendirgen.

I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda janlandi'ri'w – obraz do'retiwshi basli' ko'rkemlew qurallari'ni'n' biri. Shi'g'armalari'nda shayi'r ta'repinen sheber qollani'lg'an janlandi'ri'wlar ko'p ushi'rasadi'.

Perifraza arqali' predmet yamasa qubi'li'sti'n' ati' tikkeley atalmay, tek woni'n' tiykarg'i' belgileri yamasa xarakterli ayi'rmashi'li'qlari' ashi'p ko'rsetiledi.

Perifraza ko'rkem shi'g'armada ayi'ri'qsha xi'zmet atqaradi'.

I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda woni'n' bir neshe tu'rleri ushi'rasadi'.

Uli'wma alg'anda, I.Yusupovti'n' shi'g'armalari'nda qollani'lg'an so'zler ha'm ha'r qi'yli' ko'rkemlew qurallari' shayi'r shi'g'armalari'ni'n' ko'rkemligin ha'm obrazli'li'g'i'n artti'ri'wda u'lken xi'zmet yetken.

Paydalani'lg'an a'debiyatlar

1. *Каримов И.* Жоқары мәнаўият-жеңилмес күш. Ташкент, 2008, 83-бет.
2. *Абрамович Г.Л.* Введение в литературоведение. Москва: Просвещение. 1979, 164-ст.
3. *Алланазаров Е.* Көркем сөз шебериниң дөретиўшилиқ стили ҳәм жекке стильлик метафоралар. // «Қарақалпақстан муғаллими», 2001, №3-4.
4. *Алланазаров Е.* Көркем образлы функционал-семантикалық метафоралардың пайда болыў факторлары. // «Әмиўдәрья», 2001, №4.
5. *Алланазаров Е.* Метафоралардың стильлик қолланылыўын изертлеў мәселелери. // «Әмиўдәрья», 2002, №6.
6. *Allaniyazova SH* Metonimiya – so'z ma'nisining' awi'si'wni'n' bir usili. // Ilm ha'm bilimlendiriwge arnalg'an wo'mir No'kis, «Bilim», 2012.
7. *Бекбергенов А.* Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. Нөкис, 1990.
8. *Бекбергенов А., Бекбергенов Қ.* Көркем шығармаларда функционал стильлердиң қолланылыўы. // «Әмиўдәрья», 1999, №1.
9. *Бекбергенов А.* Көркем шығарма тилин үйрениўдиң айырым мәселелери. // «Әмиўдәрья», 2003, №5-6.
10. *Бердимуратов Е.* Әдебий тилдиң функционаллық стильлериниң раўажланыўы менен қарақалпақ лексикасының раўажланыўы. Нөкис, 1973.
11. *Бердимуратов Е.* Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. Нөкис, 1994.
12. *Бердимуратов Е.* Көркем шығарманың тили айырықша илим сыпатында. // «Әмиўдәрья», 2005, №3.
13. *Бобоев Т.* Адабиётшунослик асослари. Тошкент, Узбекистон, 2002, 338-бет
14. *Генжемуратов Б.* Ажинияз лирикасынын поэтикасы. Нөкис: Билим, 1997, 22-бет
15. *Есемуратов Г.* Ибрайым Юсуповтың поэзиясы. Нөкис, 1976.

16. *Жумабаев Т.* Метафора - сөздің аўыспалы мәніси. // «Әмиўдәрья», 1994, №7-9.
17. *Жумабаев Т.* Метафоралардың семантикалық қәсийетлери. // Қарақалпақ тил билиминиң гейпара мәселелери. Нөкис, 1994.
18. *Камалов Қ.* Көркем шығарманың тили ҳаққында. // «Әмиўдәрья», 1989, №10.
19. *Мәмбетназарова Г.* Ибрайым Юсуповтың қосықларында дөренди атаўышлардың стильлик қолланылыўы. Нөкис, 1994.
20. *Нажимов П.* Қарақалпақ тилинде теңеўлердин морфологиялық жол менен берилиўи. // «Вестник Каракалпакского филиала АН Узбекистана», 1990, №3.
21. *Нажимов П.* Қарақалпақ тилинде теңеўлердин семантика-стистикалық өзгешеликлери. // «Вестник Каракалпакского филиала АН Узбекистана», 1993, №1.
22. *Пирниязова А.* И.Юсупов шығармаларында терминлердин стильлик қолланылыў өзгешеликлери. // Қарақалпақ тил билиминиң гейпара мәселелери. Нөкис, 1994.
23. *Pirniyazova A.* Qaraqalpaq til biliminde ko'rkem a'debiyat tilinin' izertleniwi. // Tu'rkiy filologiyas'ni' aktual ma'seleleri. No'kis, 2008
24. *Поляков М.Я.* Вопросы поэтики и художественной семантики. — Москва: Советский писатель, 1986. 212-ст
25. *Seydullaeva D.* I.Yusupovti'n' «Duzli' samallar» toplami'nda qollani'lg'an epitet h'a'm ten'ewler. // Tu'rkiy filologiyasi'ni'n' aktual ma'seleleri. No'kis, 2008.
26. *Seytnazarova I.* I.Yusupov shi'g'armalari'nda ja'miyetlik – siyasiy leksikani'n' qollani'li'wi'. // Ilim h'a'm bilimlendiriwge arnalg'an wo'mir. No'kis, «Bilim», 2012
27. *Худайбердиев Е.* Адабиётшуносликка кириш Тошкент. 2003. 141-бет

28. Юсупова Б. И.Юсупов шығармаларында эпитет.
//«Қарақалпақстан жаслары», 1997, 6-ноябрь.

29. Юсупова Б. «Актрисаның ығбалы» поэмасында эмоционал-
эксперссивлик лексикаға тән келбетликлердің қолланылыў
өзгешеликleri. // «Устаз», 2002, 31-январь.

30. Yusupova B. İ.Yusupov shi'g'armalari'nda metaforalar. // Tu'rkiy
filologiyasi'ni'n' aktual ma'seleleri. No'kis, 2008

.